

MAPIRANJE SOCIJALNIH PREDUZEĆA U SRBIJI

dr Slobodan Cvejić, dr Marija Babović i Olivera Vuković

Ova publikacija je štampana uz pomoć Evropske unije. Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost UNDP-a Srbija i ni na koji način ne odražava službene stavove Evropske unije.

MAPIRANJE SOCIJALNIH PREDUZEĆA U SRBIJI

dr Slobodan Cvejić, dr Marija Babović i Olivera Vuković

recenzenti: mr Danilo Vuković, dr Natalija Bogdanov, Svetlana Lukić i dr Sreten Vujović

Beograd, mart 2008.

09	Rezime
13	Uvod
17	1. Potencijali i značaj socijalnih preduzeća u Evropskoj uniji i u regionu
19	1.1. Socijalna preduzeća u Zapadnoj Evropi
22	1.2. Socijalna preduzeća u regionu
23	1.3. Društveno-ekonomska pozadina socijalnih preduzeća u Srbiji
27	2. Socijalna preduzeća u Srbiji
27	2.1. Ocena socijalnih preduzeća u Srbiji
29	2.2. Mapiranje socijalnih preduzeća u Srbiji
30	2.3. Prikupljanje podataka
37	3. Opšte karakteristike sektora socijalnih preduzeća u Srbiji
44	3.2. Socijalne funkcije socijalnih preduzeća
48	3.3. Grane delatnosti socijalnih preduzeća od kojih se ostvaruju prihodi
53	3.4. Kapaciteti za zapošljavanje i politika upravljanja ljudskim resursima u socijalnim preduzećima
58	3.5. Odlučivanje, povezivanje i podrška za socijalna preduzeća
60	3.6. Izvori finansiranja
62	3.7. Najveći problemi koje navode socijalna preduzeća
65	4. Specifične karakteristike pojedinih tipova socijalnih preduzeća
65	4.1. Socijalna preduzeća u formi udruženja građana
72	4.3. Zadruge
72	4.3.1. Poljoprivredne zadruge
74	4.3.2. Omladinske zadruge
76	4.3.3. Zanatske i ostale zadruge
77	4.4. Preduzeća za stručno osposobljavanje i zapošljavanje lica sa invaliditetom
79	4.5. Agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća
81	4.6. Poslovni inkubatori
85	5. Zaključci
89	6. Preporuke
95	Literatura
98	Lista tabela, grafikona, slika i studija slučaja
99	Lista zakona i strategija
98	Skraćenice

REZIME

Ovaj pregled socijalnih preduzeća predstavlja pokušaj da se stekne dublji i sistematičniji uvid u stanje ovog sektora u Srbiji. Pregled je baziran na konceptualnoj razradi i adaptaciji definicije socijalnih preduzeća koju je formulisala istraživačka mreža EMES, budući da pravni okvir Republike Srbije ne poznaje ili nedovoljno jasno definiše socijalna preduzeća kao organizacije. Zaključci iz pregleda korišćeni su da se izvrši mapiranje socijalnih preduzeća i analiziraju njihova struktura i funkcionisanje. Na kraju izveštaja date su preporuke na političkom nivou za unapređenje sektora socijalnih preduzeća.

Izbor socijalnih preduzeća izvršen je na osnovu sledećih ekonomskih i socijalnih kriterijuma:

- proizvodna i/ili uslužna delatnost,
- stepen autonomije,
- trend prelaska na plaćeni rad,
- jasno definisani cilj kao dobrobit za zajednicu ili određenu grupu,
- moć odlučivanja koja se ne zasniva na vlasništvu kapitala, i
- izuzimanje profitnih organizacija koje se fokusiraju na maksimiziranje profita.

Mapiranjem je obuhvaćeno šest oblika organizacija koji u potpunosti ili približno odgovaraju konceptu socijalnog preduzeća, i to:

- udruženja građana,
- zadruge,
- stručna preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom,
- zavisna spin-off preduzeća čiji su osnivači udruženja građana (najčešće u formi društava ograničene odgovornosti i akcionarskih društava),
- poslovni inkubatori, i
- agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća.

Izvršena je detaljna pretraga različitih registara i iz navedenih kategorija organizacija izdvojene su sve koje su spadale u socijalna preduzeća. Kao rezultat, identifikovano je 162 NVO, 898 zadruga, 55 preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom, 24 zavisna spin-off preduzeća, 13 agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća, šest poslovnih inkubatora i dve organizacije drugog oblika

koje su imale odlike socijalnih preduzeća. Značajan deo sektora predstavljaju zadruge, i to pre svega poljoprivredne, koje samim tim takođe i značajno utiču na opšte odlike ovog sektora.

Pretpostavka da je najveći broj današnjih zadruga u Srbiji osnovan još u periodu socijalizma i da je najveći broj udruženja građana osnovan nakon političkih promena 2000. godine – nije se pokazala tačna. Mapiranje socijalnih preduzeća otkrilo je da je značajan trend osnivanja zadruga postojao i nakon 2000, kao i da je veliki broj udruženja osnovan i da su bila izuzetno aktivna u periodu socijalizma. Preduzeća za stručno osposobljavanje i zapošljavanje lica sa invaliditetom u najvećem broju datiraju iz tog perioda.

Regionalna distribucija socijalnih preduzeća pokazuje da su rasprostranjena po čitavoj teritoriji Srbije. Međutim, koncentracija socijalnih preduzeća nešto je malo veća u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini u odnosu na Centralnu Srbiju, pri čemu je udeo socijalnih preduzeća najveći u regionu Bačke. Ako izuzmemo poljoprivredne zadruge, koncentracija socijalnih preduzeća u Centralnoj Srbiji je nešto viša, ali je i dalje najviša u Bačkoj. Iako je u Centralnoj Srbiji registrovan veći broj poljoprivrednih zadruga u odnosu na Vojvodinu, mapiranje je pokazalo da je u Vojvodini veći broj zadruga koje su aktivne.

U najvažnije socijalne ciljeve nevladinih organizacija (NVO), agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća i poslovnih inkubatora, spadaju podrška za različite ugrožene kategorije stanovništva, lokalni razvoj, zapošljavanje, samozapošljavanje i razvoj preduzetništva. Najčešći razlog za osnivanje zadruga predstavlja bolji pristup tržištu. Zadruge osnovane u socijalističkom periodu ili devedesetih godina dvadesetog veka naglasak stavljaju na solidarnost kao razlog svog postojanja, dok zadruge osnovane posle 2000. naglašavaju unapređenje proizvodnje i bolji pristup tržištu.

Karakteristike socijalnih preduzeća, po kojima se razlikuju od profitnog sektora, jesu snažna orijentisanost na poljoprivredu, maloprodajne delatnosti i posredovanje pri zapošljavanju. Ako izuzmemo poljoprivredne zadruge, struktura delatnosti socijalnih preduzeća iz kojih se ostvaruju prihodi pokazuje značajne specifičnosti, uključujući i relativno snažno težište na delatnosti posredovanja pri

zapošljavanju, maloprodaju i druge programe za osposobljavanje zaposlenih. Rezultati istraživanja pokazuju da velika većina socijalnih preduzeća ulazi na tržišta bez ikakvih posebnih privilegija. Većina ovih preduzeća prodaje proizvode i/ili usluge građanima i profitnim preduzećima. Takođe, većina socijalnih preduzeća na tržištu se pojavljuje samostalno, bez sklapanja partnerstava.

Rezultati mapiranja ukazuju na to da ukupan broj radnika zaposlenih na određeno i neodređeno vreme u socijalnim preduzećima iznosi otprilike 12.000, što je svega 0,5% ukupnog broja zaposlenih u Srbiji. U ovom sektoru, fleksibilni oblici zapošljavanja više su zastupljeni od tradicionalnih oblika (što podrazumeva ugovor o zaposlenju na neodređeno vreme). Osim toga, ako uzmemo u obzir i članove poljoprivrednih zadruga, samo zaposleni u zadrugama predstavljaju 1,1% ukupnog broja zaposlenih u Srbiji. Važno je primetiti da je u socijalnim preduzećima zaposleno ukupno 2.544 lica koja spadaju u ugrožene kategorije stanovništva. Međutim, ako izuzmemo preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom, uslovi za zapošljavanje ugroženih kategorija stanovništva u socijalnim preduzećima nisu posebno povoljni.

U socijalnim preduzećima odlučivanje je autonomno, barem u onom najužem smislu koji podrazumeva nezavisnost od vlasničkih interesa i direktnih intervencija države. Socijalna preduzeća dobijaju podršku u različitim oblicima i od različitih aktera, a novčane i nenovčane donacije predstavljaju veliki deo njihovog finansiranja. To pokazuje da je veliki broj socijalnih preduzeća i dalje u lošem položaju, budući da njihovi ciljevi jednim delom zavise i od interesa donatora. Prihodi ostvareni od tržišnih delatnosti uglavnom se troše na održavanje organizacije i novi proizvodni ciklus, a ne na razvoj i postizanje socijalnih ciljeva. Takvi pokazatelji više daju sliku „ekonomije preživljavanja“ nego „razvojne i inovativne ekonomije“ u socijalnim preduzećima u Srbiji.

Postoje dva problema koja su zajednička velikom broju organizacija sa odlikama socijalnih preduzeća: nedostatak novca i nepovoljan pravni okvir. Različiti oblici socijalnih preduzeća takođe se suočavaju i sa određenim problemima koji su specifični za dati oblik preduzeća.

UVOD

Kao deo dugoročnih projekata za razvoj socijalnih preduzeća u regionu Srednje i Istočne Evrope i zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza (CIS), i nakon dva preliminarna pregleda potencijala i uslova za razvoj preduzetništva u Srbiji, ova studija treba da nam da sliku osnovnih delatnosti i lokacija ovih organizacija. Ranija istraživanja otkrila su da socijalna preduzeća u Srbiji postoje i pored nepovoljnog pravnog i društveno-ekonomskog okvira. Koncepti socijalne ekonomije, a posebno koncept socijalnih preduzeća, u zakonodavstvu uopšte ne postoje; osim toga, ključne zainteresovane strane često nisu upoznate sa njima. Prema tome, socijalna preduzeća nisu dovoljno vidljiva, i ne postoji dovoljan stepen znanja o potencijalima ovog sektora koji u Srbiji, pre svega, nije ni priznat kao sektor.

U polaznim studijama identifikovano je nekoliko tipova organizacija koje ispunjavaju kriterijume EMES-a. Međutim, nije bilo moguće proceniti veličinu i strukturu sektora, kao ni njegove druge karakteristike, kao što su potencijal u pogledu zapošljavanja, obuhvat i stepen inkluzije marginalizovanih grupa, pojedine funkcije i oblici poslovanja, šabloni povezivanja sa lokalnom zajednicom, i tako dalje.

Kao nadgradnja prethodnih nalaza, ovaj projekat fokusira se na sledeće ciljeve:

- konceptualnu razradu i definiciju tipologije socijalnih preduzeća,
- mapiranje organizacija sa odlikama socijalnih preduzeća,
- analizu strukturnih i funkcionalnih karakteristika socijalnih preduzeća na osnovu istraživanja, i
- preporuke na polju politike.

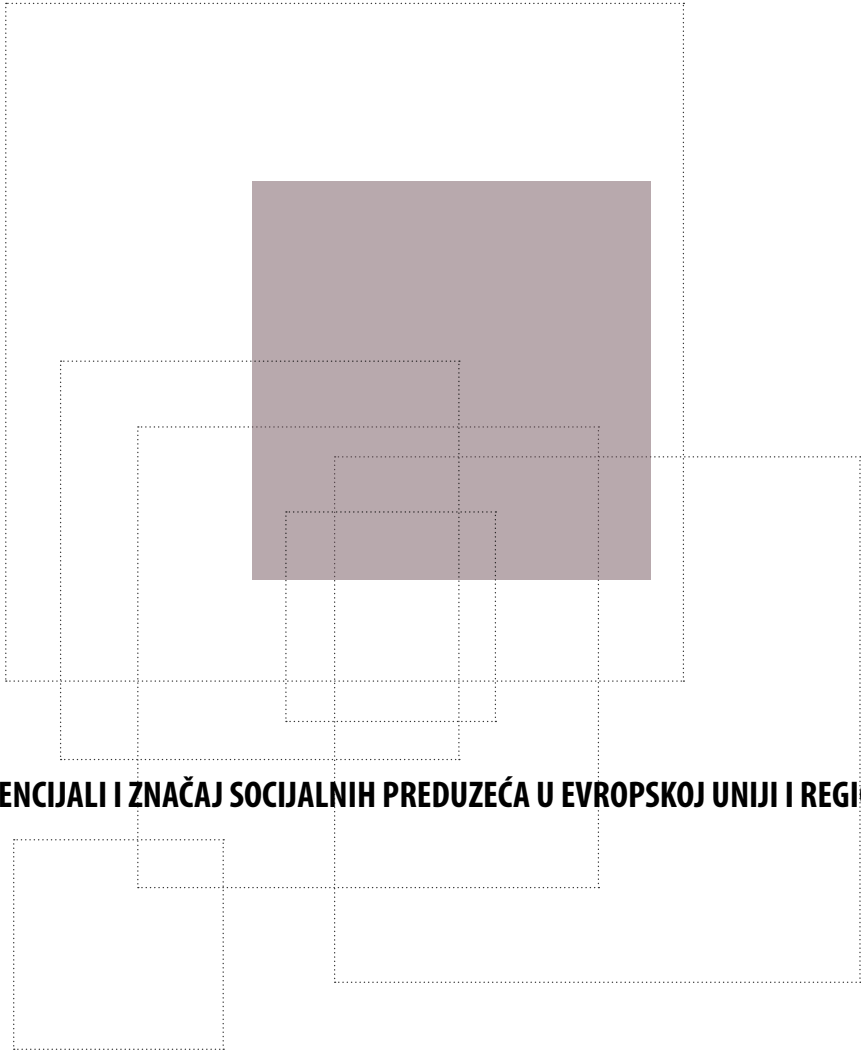
Osim deskriptivne i analitičke studije potencijala socijalnih preduzeća, u okviru ovog projekta razvijena je i prva baza podataka ovih entiteta u Srbiji, koja će predstavljati dobru osnovu za planiranje i upravljanje narednih koraka u ovoj oblasti. Taj zadatak predstavljao je pravi izazov, imajući u vidu da je socijalna preduzeća moguće osnivati kroz različite pravne oblike i da ih je moguće registrovati u čitavom nizu različitih javnih registara.

Studija je podeljena u nekoliko delova:

- Potencijali i značaj socijalnih preduzeća u Evropskoj uniji i u regionu;
- Tipologija i mapiranja socijalnih preduzeća;

- Opšte odlike sektora socijalnih preduzeća u Srbiji, uključujući i veličinu, strukturu i funkcije preduzeća, i njihovu ulogu u zapošljavanju i integraciji marginalizovanih grupa stanovništva;
- Analiza specifičnih odlika i problema sa kojima se suočavaju različiti tipovi socijalnih preduzeća;
- Zaključci; i
- Preporuke na polju politike.

U studiji pod nazivom *Uloga socijalnih preduzeća u povećanju zaposlenosti u Centralnoj i Istočnoj Evropi i zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza – studija za Srbiju (Role of Social Enterprises in Employment Generation in CEE and the CIS – National Study in Serbia)* iz 2006. godine, data je detaljna analiza društveno-ekonomskog konteksta i pravnog okvira za socijalna preduzeća. Ovaj izveštaj fokusiraće se na nalaze istraživanja i analize sektora socijalnih preduzeća.

1. POTENCIJALI I ZNAČAJ SOCIJALNIH PREDUZEĆA U EVROPSKOJ UNIJI I REGIONU

1. POTENCIJALI I ZNAČAJ SOCIJALNIH PREDUZEĆA U EVROPSKOJ UNIJI I U REGIONU

U Zapadnoj Evropi socijalna preduzeća se prvi put pojavljuju krajem sedamdesetih godina prošlog veka, kada je društveno-ekonomski kontekst ovog regiona karakterisalo smanjenje kapaciteta države blagostanja da zadovolji potrebe svojih građana i izbori se sa problemom rastućih nejednakosti i socijalne izopštenosti. Ovo je delimično bilo prouzrokovano smanjenjem ekonomskog rasta, što je dovelo do smanjenja potencijala za zapošljavanje. Interes za socijalna preduzeća koji se ponovo javlja u poslednje vreme uslovljen je prepoznavanjem kapaciteta socijalnih preduzeća da se izbore sa ekonomskim i socijalnim problemima koje ni javni niti profitni sektor nisu u stanju adekvatno da reše.

Ekonomске organizacije sa socijalnim ciljevima imaju dugu tradiciju u društvenoj, ekonomskoj i političkoj istoriji Evrope. Dobrotvorna udruženja datiraju još iz srednjeg veka, a poljoprivredne zadruge, kreditne unije i uzajamna društva postojali su u različitim oblicima kroz vekove. U poslednje vreme, širom Evrope razvijaju se novi oblici socijalnih preduzeća sa inovativnim pristupima pitanjima socijalnih usluga, obrazovanja, zdravstva, zaštite životne sredine, stanovanja i fer uslova na tržištu.

Razvoju socijalnih preduzeća doprinelo je nekoliko faktora. Društva u Evropi suočavaju se sa sve većim rastom i diversifikacijom potreba, što je uslovljeno promenama šablona načina života i društveno-ekonomskog ponašanja različitih kategorija društva. Nemogućnost da se održi raniji nivo sigurnosti garantovanjem zaposlenja, starosne penzije, besplatne zdravstvene zaštite i drugih usluga najviše je pogodila najmarginalizovanije pripadnike društva.¹ Građanska društva u zemljama Evrope odgovorila su na ove probleme uspostavljanjem organizacija sa socijalnom orijentacijom i sve većim učešćem u privrednim aktivnostima. Udruženja građana i fondacije, koji su tradicionalno bili orijentisani na zastupanje, uključili su se u privredne aktivnosti sa snažnijom orijentacijom na preduzetništvo, dok su zadruge (tj. poljoprivrednici, potrošači, proizvođači) koje su

više radile za sopstvene interese i bile orijentisanije na ostvarenje prihoda, proširile svoje funkcije i na socijalne ciljeve.

Ovaj sektor, koji se sve više razvija, nalazi se između javne i profitne sfere i u poslednje vreme takođe naziva i „treći sektor”. Taj sektor obuhvata „*nevladine organizacije koje su fokusirane na ostvarenje vrednosti i koje prvenstveno reinvestiraju svoje viškove u ostvarenje daljih socijalnih, ekoloških ili kulturnih ciljeva. Tu spadaju dobrovoljne organizacije i organizacije na nivou zajednica, dobrovoljna udruženja, socijalna preduzeća, zajednice i uzajamna društva*”. Po definiciji, socijalna preduzeća su „*privatne, autonomne, preduzetničke organizacije koje obezbeđuju robu i pružaju usluge sa jasno definisanim ciljem da osiguraju dobrobit za zajednicu, koji su u vlasništvu ili pod upravom grupe građana i u kojima su materijalni interesi investitora i vlasnika kapitala ograničeni*”.² Socijalnim preduzećima je ili zakonom zabranjeno da raspodeljuju profit, ili su pak strukturirana na takav način da ga njihovi osnovni ciljevi isključuju.

Socijalna preduzeća razlikuju se od tradicionalnih organizacija trećeg sektora po snažnijoj privrednoj delatnosti i spremnosti da se upuste u preuzimanje rizika. Istovremeno, razlikuju se i od klasičnih profitnih preduzeća u vlasništvu investitora i tradicionalnih zadruga po snažnijoj orijentaciji prema širim socijalnim ciljevima i interesima šire zajednice.

Socijalna preduzeća daju doprinos društvu pružanjem robe i usluga lokalnim zajednicama i ljudima koji nisu u mogućnosti da plate (socijalnih usluga, usluga obrazovanja, zdravstva, itd.), i svojim doprinosom privrednom razvoju ugroženih zajednica. Osim toga, oni stvaraju i nove mogućnosti za zapošljavanje i omogućavaju radnu integraciju ugroženih kategorija stanovništva koje nemaju mnogo prilike da nađu zaposlenje na „otvorenom” tržištu rada. Akumulacijom i raspodelom sredstava koja u suprotnom ne bi bila dodeljena za zadovoljenje lokalnih socijalnih i razvojnih potreba, oni doprinose i socijalnoj koheziji, akumulaciji socijalnog kapitala i uravnoteženijem privrednom razvoju.

² UNDP, 2008.

1.1. Socijalna preduzeća u Zapadnoj Evropi

Rast sektora socijalnih preduzeća postepeno je institucionalizovan, zahvaljujući delom i razvoju zakonodavnih okvira. Iako većina socijalnih preduzeća u Zapadnoj Evropi i dalje ima tradicionalnu pravnu formu organizacija trećeg sektora,³ u nekim zemljama stvorene su nove pravne forme koje su posebno predviđene za socijalna preduzeća. U Italiji je 1991. godine uvedena forma „socijalne zadruge“ (*cooperativa sociale*), kako bi se definisao pravni okvir za pojedine delatnosti socijalnih preduzeća, prvenstveno u oblasti socijalnih usluga i zapošljavanja pripadnika ugroženih kategorija društva. To predstavlja dominantnu formu socijalnog preduzeća u Italiji, sa 200.000 hiljada zaposlenih i 1.500.000 korisnika, i stopom rasta od 15% do 30% godišnje. Na osnovu italijanskog iskustva, u Portugalu je uvedena forma „zadruge socijalne solidarnosti“ (*cooperativas de solidariedade social*), koja bi pružala podršku ugroženim kategorijama društva i nerazvijenim društvenim zajednicama. I Francuska je 2001. uvela formu „zadružnog društva zajedničkog interesa“ (*société coopérative d'intérêt collectif*).

Drugi trend u ovoj oblasti bilo je uspostavljanje opštijeg pravnog okvira za socijalna preduzeća, koji se prvi put pojavio u Belgiji. 1995. godine uvedena je pravna forma „preduzeća za socijalne namene“ (*société à finalité sociale*). Ova opcija otvorena je za sva privredna društva, uključujući i zadruge i društva ograničene odgovornosti ukoliko ispunjavaju određene zahteve. U poslednje vreme su i Italija i Velika Britanija krenule u sličnom pravcu, pa su delatnosti koje obavljaju socijalna preduzeća proširene – pored usluga socijalne zaštite – i na druge delatnosti (tj. na pružanje kulturnih i rekreativnih usluga i usluga zaštite životne sredine, i na podršku lokalnog razvoja). „Preduzeće za zastupanje interesa zajednice“ (*community interest company*) je novi tip socijalnog preduzeća u Velikoj Britaniji, koje predstavlja dopunu vladinih usluga na nivou društvenih zajednica u oblastima kao što su pružanje dečije zaštite, socijalno stanovanje i javni saobraćaj ili zabava. U skladu sa zakonom, takva preduzeća nemaju nikakve fiskalne olakšice. Nepostojanje fiskalnih olakšica nadoknađeno je omogućavanjem delimične pre-

³ U zemljama u kojima je udruženjima bilo dozvoljeno da prodaju robu i pružaju usluge na otvorenom tržištu, socijalna preduzeća najčešće su imala ovaj oblik, dok su u onim zemljama u kojima je ova delatnost bila ograničena (kao što su skandinavske zemlje) – najčešće bile u formi zadruge.

raspodela profita preduzeća. Do sada je osnovano preko 1.000 preduzeća za zastupanje interesa različitih vrsta – od seoskih radnji do velikih ustanova.⁴ Za razliku od Velike Britanije, stiče se dojam da su u Portugalu, Francuskoj, Belgiji i Italiji novi pravni okviri definisani za socijalna preduzeća nedovoljno iskorišćeni.⁵

Iako socijalna preduzeća učestvuju u čitavom nizu različitih socijalnih aktivnosti, tradicionalnu oblast njihovog rada izgleda predstavljaju socijalne usluge i integracija na tržištu rada. Značajan broj socijalnih preduzeća pruža nove vidove usluga osobama čije potrebe nisu zadovoljene u okviru javnih institucija ili koje nisu korisnici javnih davanja. Ova vrsta socijalna preduzeća je i najrazvijenija – u Tabeli 1. predstavljeni su neki od primera njihovog rada Evropskoj uniji.

Tabela 1: Socijalna preduzeća koja pružaju socijalne usluge⁶

Austrija	Grupe za zaštitu dece: usluge brige o deci podržane visokim stepenom učešća roditelja.
Francuska	Organizacije za brigu o deci kojima rukovode roditelji: usluge brige o deci pod delimičnim rukovodstvom i upravom roditelja. Ove organizacije uspostavile su nacionalnu mrežu (ACCEP).
Danska	Socijalni boravci: institucije za boravak korisnika predviđene kao alternativno rešenje u odnosu na konvencionalne institucije za smeštaj dece i omladine sa smetnjama u razvoju. Fokusiraju se na usluge obuke i pružanja nege.
Velika Britanija	Zadruge za pomoć u kući: zadruge koje zapošljavaju svoje članove, uglavnom žene sa izdržanim članovima u domaćinstvu, sa nepunim radnim vremenom.
Italija	Socijalne zadruge tipa A: zadruge koje su aktivne u oblasti zdravstva, obuke ili ličnih usluga, i koje rade u skladu sa pravnim okvirom koji je italijanski Parlament usvojio 1991. godine.
Portugal	Zadruge za obuku i rehabilitaciju dece sa invaliditetom; 1985. godine udružile su se i osnovale nacionalnu federaciju.

Socijalna preduzeća za radnu integraciju (SPRI) zapošljavaju ili jačaju kapacitete za zapošljavanje osoba koje se suočavaju sa ozbiljnim teškoćama na tržištu rada ili kojima pretili rizik socijalne/radne izopštenosti. Ta preduzeća predstavljaju jedan vid prelaznog zaposlenja i obezbeđuju radno iskustvo i obuku na radu, kako bi svoju ciljnu grupu korisnika osposobila da se integriše u slobodno tržište rada.

⁴ Sud, 2006.

⁵ UNDP, 2008.

⁶ Izvor: UNDP, 2008.

Ona obezbeđuju i nova radna mesta, stabilna i ekonomski održiva u srednjoročnoj perspektivi, za osobe koje su u nepovoljnom položaju na tržištu rada (najčešće sa subvencijama u ograničenom vremenskom periodu). U nekim slučajevima, u preduzećima koja su „zaštićena“ od slobodnog tržišta nude se stabilna radna mesta, sa trajnim subvencijama državnih organa za one najugroženije, koji bi u srednjoročnom periodu teško mogli da se integrišu na tržištu rada. U takvim SPRI zapošljavaju se uglavnom lica sa invaliditetom, ali i lica sa ozbiljnim „socijalnim teškoćama“. Osim toga, neka SPRI fokusiraju se i na (re)socijalizaciju svojih ciljnih grupa (lica sa ozbiljnim fizičkim ili mentalnim teškoćama, narkomanske zavisnike i zavisnike od alkohola, bivše zatvorenike, itd.) kroz socijalne kontakte, poštovanje pravila i jedan bolje organizovani način života. Neki primeri SPRI predstavljeni su u Tabeli 2.

Tabela 2: Primeri i klasifikacija radne integracije u socijalnim preduzećima u nekim zemljama⁷

Prelazno zaposlenje	Portugal i Belgija: Preduzeća za obuku na radu radnicima koji su na obuci u preduzeću pružaju mogućnost za unapređenje ličnih, socijalnih i profesionalnih sposobnosti. Italija: Socijalne zadruga tipa B aktivne su na polju radne integracije lica koja su u teškom položaju (pravni okvir iz 1991. godine).
Otvaranje trajnih samofinansirajućih radnih mesta	Francuska: Preduzeća za dugoročnu radnu integraciju nude nezaposlenim radnicima trajno zaposlenje kako bi im omogućili da dobiju socijalnu i profesionalnu autonomiju i budu uspešni kao „ekonomski akteri“ u participativnoj upravljačkoj strukturi.
Profesionalna integracija uz trajne subvencije	Portugal, Švedska i Irska: Obezbeđene radionice. Belgija: Preduzeća za adaptirani rad nude različite proizvodne aktivnosti za lica sa fizičkim ili mentalnim teškoćama.
Socijalizacija kroz proizvodne delatnosti	Francuska: Cilj centara za adaptaciju na rad nije postizanje određene stope produktivnosti, već „resocijalizacija kroz rad“ za lica sa psihološkim i socijalnim problemima. Belgija: Socijalna preduzeća za radnu integraciju angažuju lica sa ozbiljnim socijalnim problemima, kako bi im obezbedila određeni stepen socijalne i profesionalne autonomije. Jedna od oblasti njihovog delovanja jeste i sortiranje i recikliranje otpada. Španija: Centri za radnu terapiju nude radnu terapiju za lica sa ozbiljnim teškoćama koja, zbog tih teškoća, nisu u mogućnosti da nađu zaposlenje na slobodnom tržištu rada.

⁷ Izvor: UNDP, 2008.

I konačno, u poslednje vreme javlja se i treći tip socijalnih preduzeća – preduzeća koja obezbeđuju robu i pružaju usluge od visokog javnog interesa, odnosno značaja – prevoz, mikrokreditne linije, vodosnabdevanje, rekreacija, regeneracija urbanih područja, jednaki tržišni uslovi, socijalno stanovanje, upravljanje zaštićenim područjima i aktivnosti zaštite životne sredine.

1.2. Socijalna preduzeća u regionu

Za razliku od Zapadne Evrope, u nebaltskim zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza i u zemljama na Balkanu, stvarni potencijali socijalnih preduzeća još nisu prepoznati. Komparativna studija koju su sproveli UNDP i EMES pokazala je da u ovim zemljama ne postoji dovoljan stepen podrške socijalnim preduzećima na političkom nivou.⁸ Osnovni razlog za to prepoznat je u još preovlađujućim tradicionalnim političkim i kulturnim pristupima koji svim organizacijama koje nisu profitna preduzeća ili javne agencije, dodeljuju isključivo ulogu zastupanja i raspodele. Opšte nepoverenje koje postoji prema ekonomskim aktivnostima organizacija iz trećeg sektora predstavlja još jedan ključni faktor koji objašnjava nedovoljan stepen političke podrške i nizak stepen javne svesti o socijalnim preduzećima.

Generalni utisak je da su ekonomske aktivnosti koje obavljaju organizacije iz trećeg sektora u ovom regionu još marginalizovane u poređenju sa zemljama Zapadne Evrope. U slučaju da su ekonomske aktivnosti organizacija trećeg sektora pravno dozvoljene, opšti trend je da se njihovo prisustvo toleriše sve dok ostaju na marginalizovanom i rezidualnom nivou, i da se striktno ograničavaju na one ekonomske aktivnosti kojima se ostvaruju propisani ciljevi organizacije. U zemljama u kojima direktno učešće organizacija iz trećeg sektora u ekonomskim aktivnostima nije dozvoljeno (u Belorusiji, Bugarskoj, Makedoniji i, u određenoj meri, u Srbiji i Ukrajini), preovlađuje trend da organizacije iz trećeg sektora osnivaju privredna društva sa tom namenom. Oba ova trenda pretpostavljaju da treći sektor ima komplementarnu ulogu, koja samo dopunjuje uloge države i tržišta. Ono što je zanimljivo jeste da se preduzeća za radnu integraciju nasleđena iz komunističkih vremena, tretiraju kao izuzetak. U njihovom slučaju, eko-

⁸ UNDP, 2008.

nomske aktivnosti se tolerišu. Međutim, proizvodne aktivnosti u ovim preduzećima najčešće su namenjene uskim tržišnim nišama, a ne otvorenom tržištu.⁹

1.3. Društveno-ekonomska pozadina socijalnih preduzeća u Srbiji

Društveno-ekonomsku situaciju u Srbiji karakteriše kombinacija uobičajenih problema tranzicije i zavisnosti od nasleđenih problema. Odlaganje tržišnih reformi i međunarodne sankcije nametnute početkom devedesetih godina dvadesetog veka još su više otežale proces ekonomskog pada i rasta nezaposlenosti.¹⁰ Istovremeno, političke reforme i demokratizacija sprovedeni su sporije nego u većini ostalih zemalja u tranziciji. Rezultat ovih trendova bili su, između ostalog, i odlaganje reforme pravosuđa i razvoj trećeg sektora na neuobičajen način (ne-definisan p ravni status, iskrivljena predstava nevladinog sektora u javnosti, nedovoljno iskustvo u proizvodnim delatnostima, itd.). Te okolnosti u velikoj su meri dovele i do sadašnje društveno-ekonomske situacije, koju uglavnom karakterišu siromaštvo, visoka nezaposlenost, slabe preduzetničke inklinacije, neadekvatan pravni okvir, itd. I u sektoru socijalnih preduzeća primetni su trendovi razvoja zavisni od istorijskog nasleđa, budući da su neke organizacije još zadržale neke odlike iz socijalističkog perioda, što se odražava na nemogućnost prilagođavanja, dok su druge zadržale određene karakteristike iz perioda „blokovske transformacije“. Novi organizacioni modeli počeli su da se pojavljuju posle 2000. godine.

Socijalno preduzetništvo u Srbiji trenutno postoji u formi pojedinačnih inicijativa kojima se problemi nezaposlenosti i socijalne izopštenosti rešavaju u pojedinačnim slučajevima. Imajući u vidu društveno-ekonomske uslove u zemlji, otvaraju se mogućnosti za nove forme podrške u svim oblastima sistema socijalne zaštite u Srbiji. Tržište rada još je nedovoljno razvijeno i previše slabo da preuzme ulogu ključnog činioca socijalne integracije. Posledica neravnomerne transformacije ekonomije i društva jeste i sve veća izopštenost nekoliko ugroženih kategorija stanovništva. Budući da ekonomska tranzicija još nije završena i da po-

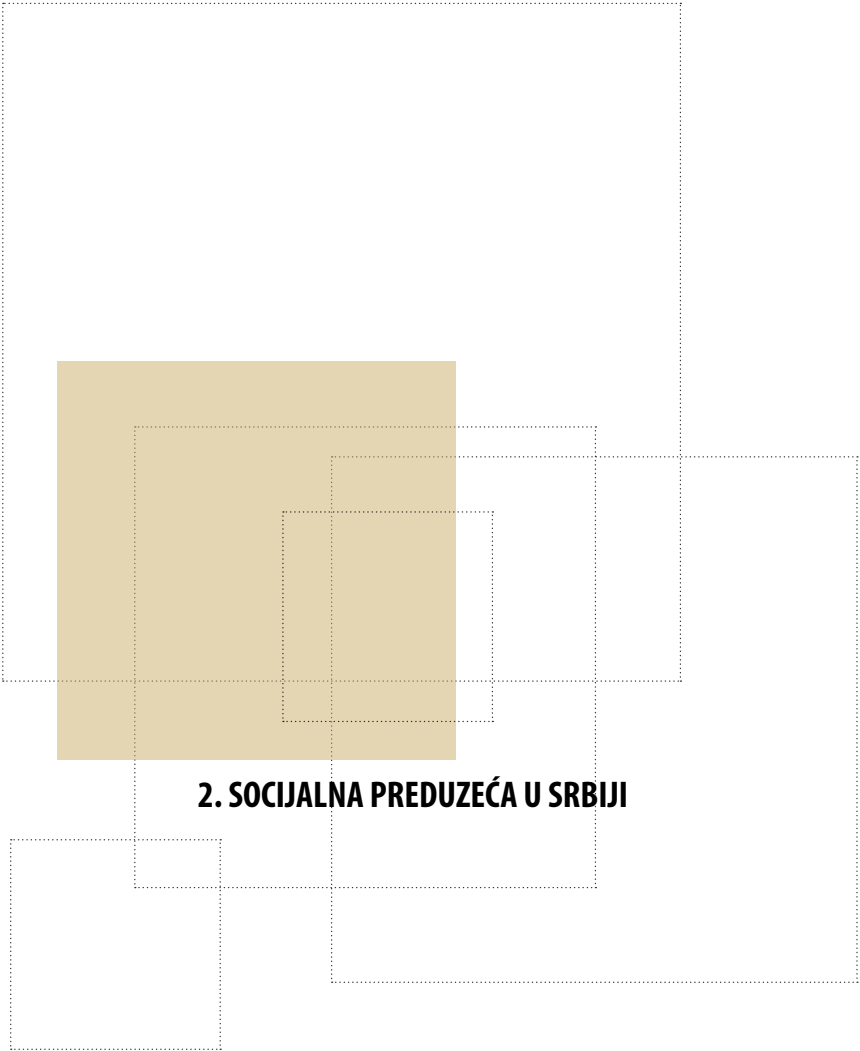
⁹ UNDP, 2008.

¹⁰ Period devedesetih godina dvadesetog veka često se naziva i period „blokovske transformacije“, jer su u tom periodu sprečavane značajne promene političkih i ekonomskih pod sistema (tj. nije bilo političke pluralizacije i slobodnog tržišta).

stoji veliki broj marginalizovanih stanovnika, socijalno preduzetništvo moglo bi da ima mnogo značajniju ulogu u razvoju društvenih zajednica i stvaranju novih radnih mesta nego što je to sada slučaj.

Pored toga, veliki broj institucionalnih aranžmana trenutno je u procesu reforme i snažnije lobiranje moglo bi da doprinese da socijalna preduzeća postanu jedan od aktera u sistemu socijalne zaštite. Međutim, pre nego što do toga dođe, profil socijalnog preduzetništva u Srbiji treba da postane prepoznatljiviji i njegova organizaciona forma treba da bude definisanija.

2. SOCIJALNA PREDUZEĆA U SRBIJI

2. SOCIJALNA PREDUZEĆA U SRBIJI

2.1. Ocena socijalnih preduzeća u Srbiji

Kao polazna tačka u identifikaciji organizacionih oblika koji se mogu smatrati socijalnim preduzećima ili koji približno liče na socijalna preduzeća, korišćeni su kriterijumi definisani u *Studiji o promovisanju uloge socijalnih preduzeća u Srednjoj i Istočnoj Evropi i zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza (Faza I) – (Study on Promoting the Role of Social Enterprises in CEE and the CIS (Phase I))*. U skladu sa tim ekonomskim i socijalnim kriterijumima, socijalna preduzeća karakteriše sledeće:

- proizvodna i/ili uslužna delatnost,
- stepen autonomije,
- trend prelaska na plaćeni rad,
- jasno definisani cilj koji predstavlja dobrobit zajednice ili određene grupe,
- moć odlučivanja koja se ne zasniva na vlasništvu kapitala, i
- izuzimanje profitnih organizacija koje se fokusiraju na maksimiziranje profita.

Postojeći pravni okvir Republike Srbije ne prepoznaje organizacije koje bi striktno odgovarale definiciji socijalnog preduzeća. Međutim, u navedenoj studiji identifikovano je šest tipova organizacija koje približno odgovaraju konceptu socijalnog preduzeća i koji su, samim tim, predstavljali osnovu za mapiranje:

- udruženja građana,
- zadruge,
- stručna preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom,
- zavisna spin-off preduzeća čiji su osnivači udruženja građana (najčešće u formi društava sa ograničenom odgovornošću i akcionarskih društava),
- poslovni inkubatori, i
- agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća.

I pored određenih međusobnih razlika, organizacije koje su identifikovane kao socijalna preduzeća imaju sledeće zajedničke socijalne funkcije:

- Potencijal za otvaranje novih radnih mesta, ili direktnim zapošljavanjem ili kroz pružanje usluga kojima se povećavaju potencijali za (samo)zapošljavanje njihovih ciljnih grupa;

- Rad na ekonomskoj integraciji ugroženih kategorija društva kroz njihovo zapošljavanje ili povezivanje sa drugim učesnicima, olakšavanje pristupa informacijama o tržištu, i slične aktivnosti;
- Rad na socijalnoj integraciji marginalizovanih kategorija društva kroz ekonomsku ili striktno socijalnu integraciju (kroz centre za dnevni boravak lica sa invaliditetom, inkluziju izbeglica u organizacijama sa dominantnim udelom domicilnog stanovništva među zaposlenima, itd.);
- Zadovoljenje potreba ugroženih kategorija društva, uključujući i osnovne potrebe kao što su zdravstvena zaštita, ekonomske, socijalne i kulturne potrebe;
- Poboljšanje standarda i uslova života ciljnih grupa, direktno (tj. pomoću donacija, materijalne podrške, pružanjem usluga) ili indirektno, kroz različite forme integracije;
- Podržavanje lokalnog razvoja, prvenstveno u onim oblastima koja značajno zaostaju za nacionalnim prosekom (ruralna područja, nerazvijeni regioni), čime se unapređuju uslovi za integraciju marginalizovanih kategorija društva.

Cilj prethodne studije sprovedene u ovoj oblasti bila je analiza oblika i karakteristika postojećih organizacija koje približno odgovaraju definiciji socijalnog preduzeća. Ovoga puta, mapiranje je bliže zasnovano na prilagođenim kriterijumima za definisanje socijalnih preduzeća. Na osnovu navedenih kriterijuma, u ovom izveštaju, organizacije (iz svih šest kategorija) smatraju se socijalnim preduzećima ako:

- imaju najmanje jednog zaposlenog,
- barem deo prihoda ostvaruju od proizvodnih/uslužnih delatnosti,
- vrše transfere profita prvenstveno za socijalna davanja,
- orijentišu se na razvoj društvene zajednice ili na podršku ugroženih kategorija društva, i
- većinu u upravnom odboru nema javni ili privatni subjekt.

Strožija primena kriterijuma uticala je na značajnu promenu osnovne slike socijalnih preduzeća iz prethodne studije. Osnovni zaključak prethodne studije bio

je da u sektoru socijalnih preduzeća u Srbiji dominiraju udruženja građana (barem u smislu njihovih potencijala, raznovrsnosti ciljeva, programa i aktivnosti). Mapiranje je pokazalo da velika većina njih ostaje van kategorije socijalnih preduzeća, pre svega zato što nemaju relativno redovne aktivnosti od kojih ostvaruju prihode u formi pružanja usluga ili proizvodnje i prodaje robe.

2.2. Mapiranje socijalnih preduzeća u Srbiji

Mapiranje socijalnih preduzeća predstavlja prvi pokušaj da se dobije precizna slika sektora socijalnih preduzeća u Srbiji. Pored osnovnog cilja identifikacije socijalnih preduzeća i izrade baze podataka, predviđeno je da se u okviru projekta takođe dobije i uvid u nekoliko važnih aspekata njihovog rada, uključujući:

- veličinu sektora socijalnih preduzeća i njihovu regionalnu distribuciju,
- strukturu sektora po organizacionim tipovima,
- strukturu po socijalnim ciljevima i socijalnim funkcijama,
- strukturu po granama delatnosti, odnosno identifikaciji tržišta,
- karakteristike i kapacitete zapošljavanja,
- upravljanje ljudskim resursima,
- karakteristike odlučivanja,
- izvore prihoda i ekonomsku održivost,
- socijalno povezivanje i interakcije sa ostalim institucijama/organizacijama na nivou lokalne zajednice, i
- probleme koje socijalna preduzeća smatraju najvećim problemima u organizaciji.

Prikupljeni su podaci o šest tipova organizacija navedenih u listi u prethodnom poglavlju, a nalazi su potvrdili hipotezu iz prethodne studije da su to organizacioni oblici u kojima se pojavljuju socijalna preduzeća.

Imajući u vidu nepostojanje zakona o socijalnim preduzećima, različite procedure za registraciju ovih organizacija, kao i dostupnost i kvalitet zvaničnih registara, kako bi lista bila precizna morali smo da koristimo složenu metodologiju rada.

2.3. Prikupljanje podataka

Prikupljanje podataka imalo je dve faze. U prvoj fazi, na osnovu kratke telefonske ankete, identifikovana su socijalna preduzeća iz kategorije udruženja građana, i na osnovu kriterijuma EMES-a filtrirani različiti tipovi zadruga. Druga faza bazirala se na razgovorima sa svim identifikovanim socijalnim preduzećima kako bi se dobili relevantni podaci o aspektima definisanim ciljevima istraživanja.

Prema tome, mapiranje je bazirano na informacijama dobijenim od celokupne populacije organizacija identifikovanih kao socijalna preduzeća. Za različite tipove organizacija primenjivani su različiti procesi izbora.

- 1) Udruženja građana bilo je najteže pripremiti za istraživanje o socijalnim preduzećima. Sa liste od 25.000 NVO iz baza podataka Republičkog zavoda za statistiku, prvo su eliminisane sve organizacije čiji tip ili svrha osnivanja nisu bili relevantni za ovo istraživanje.¹¹ Nakon ove eliminacije ostalo je otprilike 8.300 organizacija. Zatim je sprovedena eliminatorna telefonska anketa udruženja građana kako bi se identifikovala socijalna preduzeća u toj grupi. Pitanja kratkog upitnika odnosila su se na tri osnovna kriterijuma: socijalnu svrhu/ciljeve, kapacitete za zapošljavanje, i obavljanje delatnosti od kojih se ostvaruju prihodi (proizvodnja robe ili pružanje usluga).
- 2) Proces izbora zadruga započeo je malim pilot-istraživanjem, na osnovu kojeg je nekoliko tipova zadruga isključeno jer nisu imale funkciju socijalne koristi (takav je bio slučaj sa stambenim zadrugama,¹² frizerskim zadrugama i tran-

¹¹ Sve organizacije čiji oblik ili svrha, na osnovu šifre ili naziva, nisu bili relevantni, eliminisane su. U toj proceduri eliminisano je 16.000 organizacija, kao što su: političke stranke, sportska udruženja, ostale „društvene organizacije“, folklorna društva, lovačka društva, društva ribolovaca, auto-moto klubovi, aero-klubovi, radio-stanice, taksi-udruženja, profitna preduzeća (koja su verovatno greškom dospela u bazu podataka o trećem sektoru), plesna i druga umetnička društva (pozorišta, muzički festivali, itd.), društva prijateljstva različitih nacionalnih zajednica, udruženja za očuvanje tradicije, sportske asocijacije, udruženja hobista, profesionalna udruženja (osim u slučaju profesija kao što su medicinski radnici, socijalni radnici i nastavnici), Crveni krst, Plavi krst i ostale međunarodne organizacije, udruženja veterana iz Prvog i Drugog svetskog rata, udruženja malih deoničara, udruženja za zaštitu životinja, dobrovoljna vatrogasna društva, turističke organizacije, klubovi poslovne elite, studentska udruženja, rekreativni centri, verske sekte, itd.

¹² Veliki broj građevinskih preduzeća za maksimiziranje profita krio se iza stambenih zadruga, koristeći na taj način veliki broj poreskih olakšica i olakšica pri nabavci koje su u tom periodu bile dostupne.

sportnim zadrugama). Osim toga, eliminisano je i 295 zadruga koje su bile u proceduri stečaja i 27 zadruga još u proceduri registracije. Time je broj zadruga sa 2.800 smanjen na 2.265. Telefonskom anketom u kojoj su korišćena ista pitanja koja su postavljena i udruženjima građana, sa liste zadruga identifikovane su one koje ispunjavaju kriterijume za socijalna preduzeća.

Istraživanje sprovedeno među NVO rasvetlilo je pojedina pitanja o ovom sektoru, uz određene rezerve zbog ograničenog obima istraživanja. Rezultati istraživanja otkrili su sledeću sliku nevladinog sektora krajem 2007. godine:

- od 8.300 organizacija koliko ih je bilo u polaznoj bazi podataka, 6,4% više nije aktivno;¹³
- 1.545 organizacija (19,4%) eliminisano je jer svrha/ciljevi organizacije nisu bili relevantni;
- 2.222 organizacije (27,9%) nije bilo moguće identifikovati ni direktno niti indirektno, i pored toga što je korišćena složena metodologija koja je podrazumevala proceduru sa tri kruga ispitivanja i ponovljenim pokušajima;
- 1.647 organizacija (20,7%) je identifikovano indirektno, ali nije bilo moguće kontaktirati sa njima, niti dokazati da su aktivne;¹⁴
- 105 organizacija (1,3%) odbilo je da učestvuje u razgovoru;
- 1.943 organizacije (24,4%) identifikovane su kao potencijalna socijalna preduzeća, dokazano je da su aktivne, i sa njima je, kao takvima, uspešno obavljen razgovor.

Budući da svih 1.943 organizacije koje su izabrane i sa kojima je obavljen razgovor ispunjavaju prvi kriterijum – korist za društvo ili određenu kategoriju društva – dalji proces izbora bazirao se na preostala dva kriterijuma: najmanji neophod-

¹³ Organizacijama je davan neaktivan status samo ukoliko su ispitivači tu informaciju dobili od bivšeg predsednika organizacije ili od lokalnih vlasti. Informacije da organizacija više nije aktivna iz drugih izvora nisu automatski prihvatane i takvim organizacijama davan je status „nepoznato“.

¹⁴ Sa ovim organizacijama nismo mogli da kontaktiramo direktno, tako da smo podatke o njihovoj svrsi dobili iz drugih izvora: iz različitih registara, od lokalne zajednice, od organizacija iz određenih mreža, itd.

ni broj zaposlenih i delatnosti od kojih se ostvaruju prihodi.¹⁵ Nakon analize ispunjenosti oba kriterijuma, ostale su svega 142 organizacije koje su imale odlike socijalnih preduzeća. Tom broju dodato je još 20 organizacija uprkos tome što nisu ispunjavale te kriterijume, pošto su osnovale svoja zavisna spin-off preduzeća kako bi mogle da ostvaruju prihode ili da ostvare svoje socijalne ciljeve. *Ukupno su 162 udruženja građana mogla da budu označena kao socijalna preduzeća i izabrana za cenzus.*

Isto tako, 792 zadruga uopšte nije bilo moguće pronaći, a za 575 se pokazalo da nisu aktivne. *Sproveden je cenzus preostalih 898 zadruga i konačni rezultati mapiranja predstavljeni su u Tabeli 3.*

Tabela 3: Mapiranje ishoda

Tip organizacije	Broj identifikovanih socijalnih preduzeća	Broj socijalnih preduzeća sa kojima je obavljen razgovor	Broj onih sa kojima nije održan razgovor ¹⁶
Udruženja građana	162	132	30
Zadruge	898	831	67
Preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom	55	34	21
Zavisna spin-off preduzeća	24	18	6
Agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća	13	10	3
Poslovni inkubatori	6 ¹⁷	6	-
Ostala socijalna preduzeća	2	2	-
Ukupno	1.160	1.033	136

¹⁵ Imajući u vidu da su uslovi za zapošljavanje u Srbiji izuzetno nepovoljni, i da je čak i u profitnom sektoru neformalni stepen nezaposlenosti još veoma visok, smatrali smo da organizacije ispunjavaju uslove ako imaju najmanje jednog zaposlenog sa nepunim radnim vremenom. Ukupno, 541 NVO imale su najmanje jednog zaposlenog sa nepunim radnim vremenom. Drugi kriterijum – aktivnost orijentisana na ostvarivanje prihoda – ispunilo je 297 organizacija.

¹⁶ Osim u slučaju devet preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom koja više nisu aktivna, ostala su uglavnom odbila da saraduju, a sa nekima nismo ni uspjeli da kontaktiramo (odgovorna lica bila su na putovanju, odlagala su sastanke, itd.).

¹⁷ U toku mapiranja pronađeno je 15 poslovnih inkubatora, s tim da je devet još u procesu izgradnje.

Dalje će biti predstavljena opšta mapa sektora socijalnih preduzeća u Srbiji. Nakon toga, posvetićemo pažnju određenim karakteristikama, potencijalima i problemima svakog tipa socijalnih preduzeća pojedinačno, kako bismo izvukli precizne zaključke i predložili odgovarajuće preporuke za dalje intervencije u ovom sektoru u Srbiji.

3. OPŠTE KARAKTERISTIKE SEKTORA SOCIJALNIH PREDUZEĆA U SRBIJI

3. OPŠTE KARAKTERISTIKE SEKTORA SOCIJALNIH PREDUZEĆA U SRBIJI

Krajem 2007. godine, sektor socijalnih preduzeća u Srbiji obuhvatao je 1.160 organizacija (različitih tipova). Zadruge, i to pre svega poljoprivredne zadruge, čine veliki deo sektora, pa samim tim i značajno utiču na opšte karakteristike sektora (Tabela 4).

Tabela 4: Sektor socijalnih preduzeća po tipovima organizacija

Tip i podtip socijalnog preduzeća	Procenat u sektoru socijalnih preduzeća
Udruženja građana	14,2%
Za podršku ugroženih kategorija društva	9,3%
Za ekologiju i lokalni razvoj	3,1%
Zadruge	78,6%
Poljoprivredne zadruge	57,8%
Omladinske zadruge	15,3%
Zanatske zadruge	2,4%
Ostale zadruge	3,1%
Preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom	3,3%
Društva sa ograničenom odgovornošću i akcionarska društva čiji su osnivači udruženja građana	2,1%
Agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća	1,1%
Poslovni inkubatori	0,5%
Ostala socijalna preduzeća	0,2%
Ukupno	100,0%

Važno je primetiti da su 57,8% socijalnih preduzeća poljoprivredne zadruge. To nije iznenađujući podatak za zemlju u kojoj 43,6% stanovništva živi u ruralnim područjima i u kojoj 11% stanovništva živi od poljoprivrede.¹⁸

Nalazi ovog mapiranja pokazali su iznenađujuću sliku koja se značajno razlikuje od prethodnog nesistematskog zaključka da su najčešći tip socijalnih preduzeća u Srbiji nevladine organizacije. Samo mali broj udruženja građana uspeo je da razvije elemente socijalnih preduzeća. Pored već pomenutih prepreka (zastareli zakon i nedovoljno priznanje koncepta socijalnih preduzeća), krivu sliku o stvar-

¹⁸ RZS, 2005, str. 77.

nom broju socijalnih preduzeća među udruženjima građana moguće je dobiti i zato što te organizacije često kriju aktivnosti od kojih ostvaruju prihode (često kombinujući prihode i dobit), plašeći se da će u javnosti biti negativno obeležene i kažnjene za kršenje zakona. Među udruženjima građana, organizacije koje pružaju podršku ugroženim kategorijama stanovništva imaju veći udeo u odnosu na organizacije koje se orijentišu na zaštitu životne sredine i lokalni razvoj.

Još jedan važan aspekt strukture sektora socijalnih preduzeća odnosi se na period u kojem su osnovana, od čega zavisi i njihova organizaciona forma. Najveći broj socijalnih preduzeća osnovan je posle 2000. godine (Tabela 5).

Tabela 5: Vreme osnivanja socijalnih preduzeća

Vreme osnivanja	Procenat socijalnih preduzeća u ukupnoj populaciji
Do Drugog svetskog rata	3,4%
Period socijalizma (1945–1989)	23,3%
Period „zamrznute tranzicije“ (1990–1999)	31,9%
Posle 2000. godine	41,4%
Ukupno	100,0%

Pretpostavka da je većina današnjih zadruga osnovana u periodu socijalizma, a da je većina udruženja građana osnovana nakon političkih promena u Srbiji 2000. godine – nije se pokazala tačna. Mapiranje socijalnih preduzeća pokazalo je da značajan trend osnivanja zadruga postoji i posle 2000, kao i snažna aktivnost udruženja osnovanih u periodu socijalizma.

Što se tiče zadruga, mapiranje je pokazalo da postoje dva suprotna trenda: veliki broj zadruga nestao je do 2000, a jedan broj novih zadruga osnovan je posle 2000. godine. Zanimljivo je da je 5,3% poljoprivrednih zadruga koje su osnovane pre Drugog svetskog rata i dalje izuzetno aktivno, i da su preživele nekoliko transformacija ekonomskog i socijalnog sistema. Omladinske zadruge uglavnom su osnovane devedesetih godina dvadesetog veka, iako njihovi počeci datiraju iz perioda pre tranzicije (jedna četvrtina omladinskih zadruga osnovana je u vreme socijalizma). Izgleda da se trend osnivanja zadruga ovog tipa smanjuje od 2000. godine.

Gotovo jedna polovina udruženja građana koja pružaju podršku ugroženim kategorijama stanovništva osnovana je za vreme socijalizma, dok su udruženja građana orijentisana na zaštitu životne sredine i lokalni razvoj relativno nov fenomen – od 45 organizacije iz ove grupe, 34 su osnovane posle 2000.

Tabela 6: Vreme osnivanja organizacija socijalnih preduzeća¹⁹

Tip i pod-tip socijalnog preduzeća	Vreme osnivanja				Ukupno (%)
	Do II sv. rata	1945–1989.	1990–1999.	Posle 2000.	
Udruženja građana		36,9%	13,8%	49,3%	100,0%
Za podršku ugroženih kategorija društva		49,4%	15,3%	35,3%	100,0%
Zadruge	3,9%	21,0%	36,3%	38,8%	100,0%
Poljoprivredne	5,3%	17,1%	33,0%	44,6%	100,0%
Omladinske		25,8%	54,7%	19,5%	100,0%

Preduzeća za stručno osposobljavanje i zapošljavanje lica sa invaliditetom uglavnom predstavljaju organizacije iz prošlosti. Polovina od 34 preduzeća osnovana je u socijalističkom periodu,²⁰ devet devedesetih godina dvadesetog veka i osam posle 2000. godine. Svi ostali oblici socijalnih preduzeća su novije organizacije. Sva zavisna spin-off preduzeća, osim dva osnovana od strane udruženja lica sa invaliditetom, osnovana su posle 2000. Sve agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća osnovane su posle 2000,²¹ a pet od šest aktivnih poslovnih inkubatora osnovano je takođe u tom periodu (jedan je osnovan krajem devedesetih).

¹⁹ Podaci o godini osnivanja dobijeni su na osnovu ankete, a ne iz zvaničnih registara, budući da su sve zadruge bile u obavezi da 2005. obнове registraciju kod APR-a.

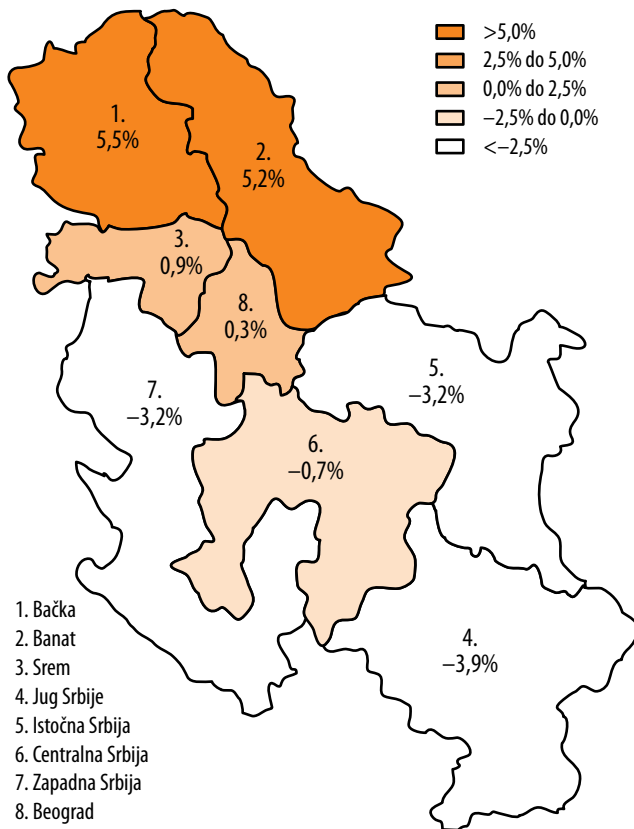
²⁰ Registrovana su u skladu sa zakonom iz 1996, ali potiču od dve ranije forme preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom poznata kao DES (nezavisna preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom), i „zaštićene radionice“ (delovi većih sistema, sa funkcijom zapošljavanja prevashodno lica sa invaliditetom koji je nastao usled povrede na radu ili profesionalnog oboljenja).

²¹ Agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća izrasla je iz programa donacija Evropske agencije za rekonstrukciju 2001. Te godine, Republika Srbija usvojila je Zakon o Agenciji za razvoj malih i srednjih preduzeća, koji predstavlja pravnu osnovu za osnivanje svih agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća.

3.1. Regionalna distribucija socijalnih preduzeća

Podaci o regionalnoj distribuciji socijalnih preduzeća ukazuju na njihovo prisustvo na čitavoj teritoriji Srbije. Međutim, njihova koncentracija nešto je malo viša u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini u odnosu na Centralnu Srbiju, s tim što najveći udeo u ukupnom broju socijalnih preduzeća ima Bačka (Slika 1).

Slika 1: Regionalna distribucija socijalnih preduzeća

Na regionalnu distribuciju socijalnih preduzeća snažno utiče distribucija poljoprivrednih zadruga, koje imaju najveći udeo u sektoru socijalnih preduzeća (Tabela 7).

Tabela 7: Regionalna distribucija socijalnih preduzeća

Region i podregion	Procenat u ukupnoj populaciji socijalnih preduzeća
Beograd	12,3%
Vojvodina	45,3%
Bačka	22,0%
Banat	16,2%
Srem	7,1%
Centralna Srbija	42,3%
Centralni deo regiona	12,4%
Zapadni deo	14,0%
Istočni deo	6,6%
Jug	9,3%
Ukupno	100,0%

Tabela 8: Regionalna distribucija socijalnih preduzeća (bez poljoprivrednih zadruga)

Region i podregion	Procenat u ukupnoj populaciji socijalnih preduzeća
Beograd	24,1%
Vojvodina	31,3%
Bačka	19,1%
Banat	9,3%
Srem	2,9%
Centralna Srbija	44,6%
Centralni deo regiona	14,5%
Zapadni deo	12,4%
Istočni deo	5,2%
Jug	12,4%
Ukupno	100,0%

Ako se izuzmu poljoprivredne zadruge, regionalna distribucija socijalnih preduzeća pokazuje drugačiju sliku, prema kojoj drugi tipovi socijalnih preduzeća ima-

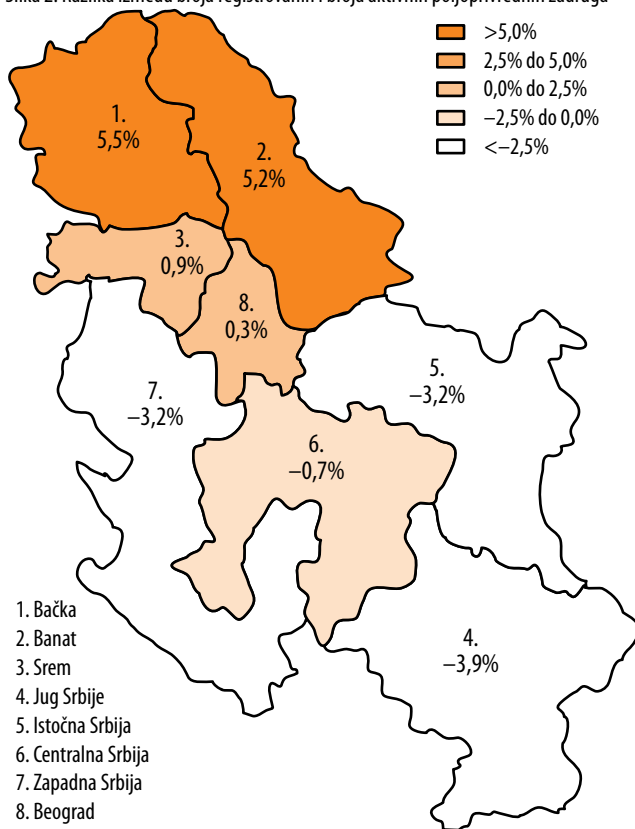
ju veću koncentraciju u Centralnoj Srbiji. I pored toga, i u ovom slučaju, vodeći region u pogledu koncentracije socijalnih preduzeća je Bačka (Tabela 8). Mapiranje je otkrilo još jednu važnu činjenicu. I pored velikih površina plodnog zemljišta i velikog broja poljoprivrednika, u regionu Vojvodine ne postoji veća koncentracija poljoprivrednih zadruga. Mapiranje je otkrilo, u stvari, da u Centralnoj Srbiji postoji veći broj registrovanih poljoprivrednih zadruga, ali da u Vojvodini postoji veći broj aktivnih. Ovo ukazuje na činjenicu da u Centralnoj Srbiji postoji snažniji trend ukidanja zadruga, u odnosu na Vojvodinu (Tabela 9).

Tabela 9: Regionalna distribucija registrovanih i aktivnih zadruga

Registrovane poljoprivredne zadruge		Aktivne poljoprivredne zadruge	
Region i podregion	Procenat zadruga	Region i podregion	Procenat zadruga
Beograd	3,5%	Beograd	3,8%
Vojvodina	43,9%	Vojvodina	55,5%
Bačka	18,7%	Bačka	24,2%
Banat	16,0%	Banat	21,2%
Srem	9,2%	Srem	10,1%
Centralna Srbija	52,6%	Centralna Srbija	40,7%
Centralni deo regiona	11,6%	Centralni deo regiona	10,9%
Zapadni deo	19,3%	Zapadni deo	15,1%
Istočni deo	10,9%	Istočni deo	7,7%
Jug	10,9%	Jug	7,0%
Ukupno	100,0%	Ukupno	100,0%

Budući da je na sve regione primenjena ista metodologija, mala je mogućnost da je slika iskrivljena, i prema tome velika verovatnoća da se poljoprivredne zadruge u Centralnoj Srbiji zatvaraju mnogo češće nego u Vojvodini (Slika 2).

Slika 2: Razlika između broja registrovanih i broja aktivnih poljoprivrednih zadruga

I sa i bez poljoprivrednih zadruga, region Bačke pokazuje viši stepen razvoja socijalnih preduzeća u odnosu na ostale regione, dok Istočna Srbija i Srem pokazuju mali broj socijalnih preduzeća.

Razvoj sektora socijalnih preduzeća uslovljen je nizom različitih faktora, uključujući i stepen ekonomskog razvoja, strukturu privrede, karakteristike tržišta rada,

tradiciju civilnog društva, institucionalni razvoj na lokalnom nivou i društvenu strukturu – takođe uključujući i prisustvo marginalizovanih kategorija društva i probleme socijalne integracije. Iako dublja analiza regionalnih razlika u okviru ove studije nije bila moguća, ipak možemo reći da je stepen ekonomskog razvoja jedan od važnih uzroka regionalnih razlika. U odnosu na visinu nacionalnog prihoda (Srbija = 100), postoje značajne razlike između bogatijeg regiona Bačke na severu Srbije koji ima i najveći udeo socijalnih preduzeća, i relativno siromašnijeg regiona Istočne Srbije koji ima najmanji udeo socijalnih preduzeća.²²

3.2. Socijalne funkcije socijalnih preduzeća

Socijalna preduzeća orijentisana su na jedan ili više sledećih socijalnih ciljeva:

- podršku ugroženim kategorijama društva,
- lokalni razvoj, ili
- zaštitu životne sredine.

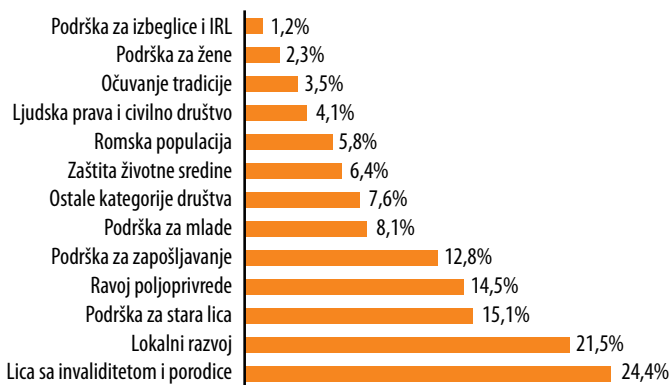
Ova tri osnovna socijalna cilja često se međusobno prepliću. Međutim, konkretan cilj organizacije, kao i načini za postizanje tog cilja, kod različitih tipova socijalnih preduzeća značajno se razlikuju. Štaviše, organizacije nastoje da neke od ciljeva ostvare direktno, a neke indirektno. Na primer, unapređenjem položaja žena u ruralnim krajevima, mogu da doprinesu lokalnom razvoju.

I pored malog broja organizacija koje se prvenstveno orijentišu na lokalni razvoj (3,1%), ova socijalna svrha inkorporirana je u više od jedne petine socijalnih preduzeća. Ovaj nalaz podržava hipotezu da se socijalni ciljevi i funkcije socijalnih preduzeća međusobno prepliću – barem u ovom delu sektora socijalnih preduzeća. Podrška licima sa invaliditetom predstavlja najčešći socijalni cilj ova tri tipa organizacija (ovaj cilj navela je jedna četvrtina organizacija). Socijalni ciljevi agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća i poslovnih inkubatora jesu promovisanje i podrška razvoju preduzetništva i preduzeća. Međutim, razlikuju se po metodologiji – dok agencije pružaju podršku eksternim akterima (tj. nezaposle-

²² Sve opštine u regionu Bačke su u 2005. godini imale prihode više od proseka u Republici, uključujući i jug Bačke, čiji su prihodi iznosili 160,3% prihoda u Republici Srbiji. S druge strane, sve opštine u Istočnoj Srbiji imale su značajno niže prihode od proseka u Srbiji, uključujući i opštinu Bor čiji su prihodi u 2005. iznosili svega 42,3% prihoda u Republici Srbiji (Republički zavod za statistiku, 2006).

nima, preduzetnicima, preduzećima), inkubatori u svom prostoru pružaju korisnicima prostorije, administrativnu podršku, obuku, određenu opremu i usluge savetovanja, kao i podršku u vidu praćenja.

Grafikon 1: Socijalni ciljevi udruženja građana, agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća i poslovnih inkubatora

Podaci pokazuju da orijentacija na zaštitu životne sredine još nije široko zastupljena. Međutim, to ne bi trebalo da iznenađuje, jer se pitanja zaštite životne sredine često smatraju manje hitnim prioritetima u društvu koje se suočava se velikim brojem marginalizovanog i socijalno ugroženog stanovništva i ozbiljnim problemima u pogledu društveno-ekonomskog razvoja. Organizacije koje su navele očuvanje tradicije kao jedan od svojih socijalnih ciljeva bile su uglavnom ženske organizacije iz nerazvijenih ruralnih krajeva. Te organizacije pokušavaju da daju svoj doprinos lokalnom razvoju povezivanjem starih zanata i turizma, ili pak pružanjem pomoći ugroženom stanovništvu organizovanjem prodaje svojih proizvoda.

Udruženja građana pokušavaju da svoje socijalne ciljeve ostvare sprovođenjem različitih aktivnosti i programa. Najveći broj aktivnosti obuhvata direktnu pomoć

korisnicima koji se nalaze u lošijem položaju ili koji imaju određene zdravstvene, ekonomske ili socijalne probleme. Te aktivnosti podrazumevaju širok spektar različitih vidova pomoći, uključujući i centre za dnevni boravak, psihološku podršku, pomoć u kući, medicinsku pomoć, pravnu pomoć, kao i novčanu pomoć ili nenovčane donacije (Grafikon 2).

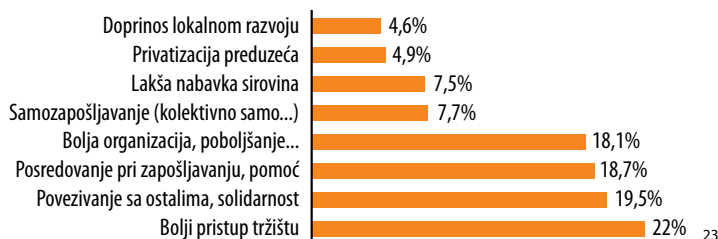
Grafikon 2: Udruženja građana - aktivnosti kojima se ostvaruju socijalni ciljevi

Izgradnja kapaciteta i jačanje ekonomskog položaja korisnika predstavlja još jednu od najčešćih aktivnosti. Pored osnovnih aktivnosti u okviru kojih organizacije pružaju pomoć ili pokušavaju da poboljšaju položaj i kapacitete korisnika, gotovo 40% aktivnosti za cilj imaju zabavu, rekreaciju ili relaksaciju korisnika i razvijanje prijateljstva među njima, što takođe spada u važne ljudske potrebe.

Socijalne funkcije zadruga analizirane su na drugačiji način. Iako su njihove socijalne funkcije već dobro poznate (solidarnost, doprinos lokalnom razvoju, itd.), važno je bilo utvrditi kako sami ispitanici vide sopstvenu socijalnu ulogu. Učesnicima ispitivanja postavljeno je pitanje zbog čega su osnovali zadrugu, i ponuđeno im je nekoliko odgovora u kojima su opisane potencijalne prednosti tog osnivanja – od kojih su izabrali odgovarajući.

Najčešći razlog za osnivanje zadruga bilo je dobijanje boljeg pristupa tržištu (Grafikon 3). Ostali bitni razlozi bili su solidarnost, unapređenje proizvodnje i posredovanje pri zapošljavanju (što je bio najčešći razlog za osnivanje omladinskih zadruga).

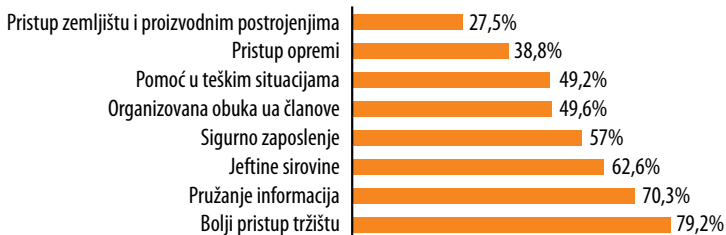
Grafikon 3: Razlozi navedeni za osnivanje zadruga

Postoji nekoliko značajnih razlika između zadruga osnovanih u različitim istorijskim periodima. Zadruga osnovane za vreme socijalizma ili devedesetih godina dvadesetog veka stavljaju naglasak na solidarnost kao na osnovni razlog postojanja, dok one osnovane posle 2000. godine naglašavaju unapređenje proizvodnje i bolji pristup tržištu. U oba slučaja, ispitanici su naveli neke od najvažnijih socijalnih funkcija zadruga. Za razliku od poljoprivrednih i drugih tipova zadruga, omladinske zadruga više su naglasile svoju „eksternu“ socijalnu funkciju – posredovanje i pomoć pri zapošljavanju mladih. Imajući u vidu da je stopa nezaposlenosti mladih u Srbiji daleko veća od one u zemljama Evropske unije, i da većina mladih nezaposlenih lica nema radno iskustvo, ova socijalna funkcija je posebno značajna.

Na osnovu odgovora na pitanje koje su to posebne prednosti zadruga, jasno je da, u većini slučajeva, dajući im informacije ili direktan pristup tržištu, zadruga svojim članovima osiguravaju bolju poziciju na tržištu. U jednom manjem broju slučajeva, one obezbeđuju i određene olakšice za proizvodnju koje njihovi članovi kao nezavisni proizvođači ne bi bili u mogućnosti da dobiju. Osim toga, 50% zadruga za svoje članove organizuje obuku, što je takođe važan faktor koji doprinosi njihovom ekonomskom uspehu.

23 Ovo je bilo otvoreno pitanje.

**Grafikon 4: Navedene prednosti zadruga
(višestruki odgovori, procenat onih koji su odgovorili "da")**

Preduzećima za zapošljavanje lica sa invaliditetom nije postavljeno pitanje kako vide svoju socijalnu funkciju, budući da su njihovi osnivači „spoljni“ akteri – profitna preduzeća ili udruženja građana. Njihova socijalna funkcija, koja je izvedena iz pravnih osnova, jeste zapošljavanje lica sa invaliditetom koja imaju ograničene mogućnosti za pronalaženje zaposlenja na „otvorenom“ tržištu rada i kojima su na radnom mestu neophodni posebni uslovi.

Socijalna funkcija zavisnih spin-off preduzeća je dvostruka. U deset slučajeva, udruženja građana osnovala su posebna preduzeća za potrebe ostvarivanja prihoda, u devet slučajeva osnovana su radi zapošljavanja svojih članova, a ostale organizacije navele su neke druge razloge.

3.3. Grane delatnosti socijalnih preduzeća od kojih se ostvaruju prihodi

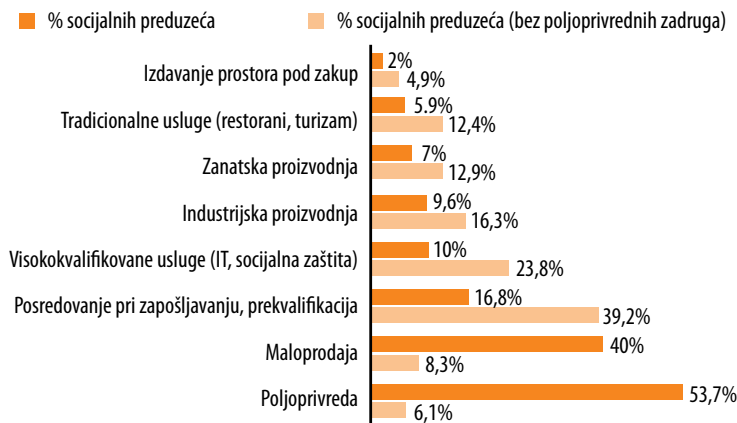
Jedno od ključnih pitanja u pogledu razvoja socijalnih preduzeća jeste njihov kapacitet za razvoj delatnosti od kojih se ostvaruju prihodi i pristup tržištu. U ovoj studiji analizirali smo pitanje – da li socijalna preduzeća ulaze na nova tržišta, ili pak pokušavaju da se pozicioniraju na tržištima na kojima su prisutna i profitna preduzeća. Analizirane su i mogućnosti za partnerstva i potencijalna zaštita ili privilegije socijalnih preduzeća.

Specifične karakteristike socijalnih preduzeća po kojima se razlikuju od profitnog sektora predstavljaju: snažna orijentacija na poljoprivredu, maloprodajne delatnosti i posredovanje pri zapošljavanju. Preko 50% socijalnih preduzeća bavi se

poljoprivrednom proizvodnjom, što i nije iznenađujuća činjenica ako se ima u vidu da su većina tih preduzeća poljoprivredne zadruge. Druga najčešća grana delatnosti je maloprodaja (Grafikon 5).

Grafikon 5: Distribucija socijalnih preduzeća po delatnostima od kojih ostvaruju prihode (višestruki odgovori)

Veliki udeo maloprodajnih delatnosti može se objasniti dvostrukom funkcijom poljoprivrednih zadruga. Pored svoje proizvodne funkcije, zadruge imaju i ulogu posrednika na tržištu. One poljoprivredne proizvode često otkupljuju ne samo od sopstvenih članova, već i od drugih lokalnih poljoprivrednih proizvođača, prodajući ih prehrambeno-prerađivačkoj industriji, veleprodajnim preduzećima, i tako dalje. Oko 4% zadruga ograničeno je na ovu funkciju i nema proizvodne aktivnosti. Prema tome, maloprodaja je ključna aktivnost za socijalna preduzeća zbog velikog procentualnog udela poljoprivrednih zadruga.

Ako se izuzmu poljoprivredne zadruge, struktura delatnosti socijalnih preduzeća od kojih se ostvaruju prihodi pokazuje važne karakteristike, kao što je relativno snažan fokus na posredovanje pri zapošljavanju, programe za prekvalifikaciju i druge programe za osposobljavanje zaposlenih, kao i na IT aktivnosti i socijalne usluge (Tabela 10).

Pored toga što zadruge karakteriše dominantna pozicija na tržištu, važno je primetiti i nove trendove. U poslednjih nekoliko godina izvestan broj zadruga osnovan je u novim tržišnim nišama, kao što su sakupljanje i reciklaža otpada i usluge socijalne zaštite. Primere ovih organizacija trebalo bi promovisati kao primere najbolje prakse i koristiti ih kao modele za razvoj preduzetničkih kapaciteta u velikom broju organizacija trećeg sektora (Okvir 1).

Okvir 1: Ženska zadruga „Polet“

Zadrugu je osnovala NVO „Ženska inicijativa“ septembra 2007. godine u Jugoistočnoj Srbiji, kako bi se obezbedilo zaposlenje za nezaposlene žene iz Priboja. Članice zadruge su deset žena, od kojih su tri izgubile posao sa više od 45 godina starosti. Ova zadruga kombinuje usluge socijalne zaštite (pomoć u kući za starija lica i usluge čuvanja dece) sa proizvodnjom hrane i krojačkim poslovima.

Udruženja građana značajno se razlikuju od zadruga u pogledu grana delatnosti orijentisanih na ostvarenje prihoda. U 40% slučajeva, udruženja građana aktivna su u sektoru visokokvalifikovanih usluga kao što su informaciona tehnologija, mediji, umetnost i kultura, obrazovanje i socijalna zaštita. Međutim, polazne pretpostavke da će socijalna preduzeća verovatnije pokušati da uđu u tržišne niše za koje profitni sektor tradicionalno nije zainteresovan (socijalni rad, socijalna zaštita) pokazale su se neosnovanim. Samo pet organizacija obavlja aktivnosti socijalne zaštite. Ova činjenica detaljnije je objašnjena u delu u kojem se govori o karakteristikama socijalnih preduzeća osnovanih u formi udruženja građana. Važno je primetiti da postoje velike razlike između njihovih aktivnosti usmerenih na ostvarenje socijalnih ciljeva (veliki udeo aktivnosti usmerenih na pružanje socijalne pomoći) i aktivnosti orijentisanih na ostvarenje prihoda. Udruženja građana finansiraju veliku većinu svojih socijalno orijentisanih aktivnosti iz donacija ili iz prihoda ostvarenih uglavnom od delatnosti iz tradicionalnih profitnih grana. Poslednjih nekoliko godina primetan je trend osnivanja profitnih agencija koje pružaju usluge socijalne zaštite, i to pre svega za starija lica ili decu, i druge. Veliki broj ovih agencija radi u neformalnom sektoru i samo je nekoliko njih registrovano kod APR-a. Te organizacije nisu socijalna preduzeća budući da nisu ograni-

čene u pogledu raspodele profita. Činjenica da je profitni sektor već prepoznao ekonomske prednosti tržišta socijalnih usluga predstavlja upozorenje za socijalna preduzeća (ili potencijalna socijalna preduzeća) da bi, i pored bogatog iskustva koje imaju u ovoj oblasti, mogla da izgube svoje tržišne prednosti. Ovo bi trebalo da bude jedan od osnovnih razloga za intervenciju – kako bi se organizacijama socijalnih preduzeća omogućilo da prepoznaju i razviju svoje aktivnosti na tržištima socijalnih usluga koja su već prepoznata od strane profitnog sektora. Pored novog *Zakona o udruženjima građana i/ili socijalnim preduzećima*, važan preduslov za ovu intervenciju biće i dalja reforma socijalne zaštite, uključujući i uspostavljanje sistema standarda i licenciranja u oblasti pružanja usluga socijalne zaštite.

Ostalih 28% socijalnih preduzeća iz kategorije udruženja građana razvilo je aktivnosti orijentisane ne ostvarivanje prihoda u tradicionalnim uslužnim sektorima (restorani, turizam, itd.): 14% ostvaruje prihode od zanatske proizvodnje, 14% od maloprodaje, 10% od poljoprivrede i 13% od davanja prostora pod zakup. Turizam je grana od posebnog značaja, budući da je usko povezan sa lokalnim razvojem. U poslednje vreme nove inicijative nevladinog sektora u Srbiji pokušavaju da doprinesu lokalnom razvoju povezivanjem turizma i tradicionalnih zanata, i rukotvorina i/ili ekološke edukacije. Takav je slučaj, na primer, sa Udruženjem za razvoj Ibarske doline (Ibar Development Association, IDA) – (Okvir 2).

Okvir 2: IDA – selo Rudno

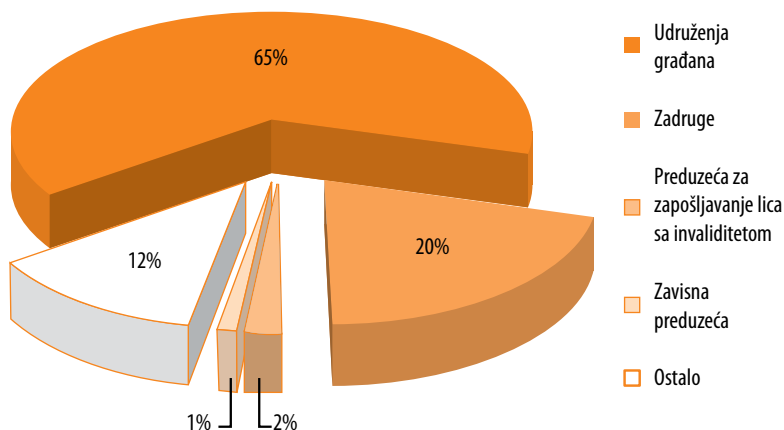
Udruženje za razvoj Ibarske doline je NVO iz Kraljeva, u Zapadnoj Srbiji, koje je u proteklih nekoliko godina sprovelo veliki broj projekata održivog lokalnog, ruralnog i regionalnog razvoja. U selu Rudno, koje se nalazi u srcu zaštićenog parka prirode na planini Goliji, u toku je osnivanje Centra za razvoj turizma. U saradnji sa lokalnom administracijom iz Kraljeva, javnim preduzećem koje upravlja parkom i još jednom NVO „Porodice sela Rudno“, IDA organizuje obuku i podržava razvoj infrastrukture kako bi unapredila potencijale turizma i upravljačkih kapaciteta u selu.

Preduzeća za stručno osposobljavanje i zapošljavanje lica sa invaliditetom izrazito su orijentisana na industrijsku proizvodnju, s obzirom na to da u ovu kate-

goriju spada 27 od 34 preduzeća. Međutim, samo šest preduzeća bavi se visokokvalifikovanim uslugama, i to uglavnom IT uslugama i štampom.

Preduzeća čiji su osnivači udruženja građana uglavnom su podjednako zastupljena u svim do sada pomenutim granama delatnosti, dok su agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća specijalizovane za obuku i konsultantske usluge. Poslovni inkubatori prihode ostvaruju uglavnom od davanja prostora pod zakup i, u dva slučaja, od konsultantskih usluga.

Grafikon 6: Distribucija u sektoru socijalnih preduzeća

Rezultati istraživanja pokazuju da velika većina socijalnih preduzeća²⁴ ulazi na tržište bez posebnih privilegija: 68% preduzeća prodaje proizvode i/ili pruža usluge građanima, 26% profitnim preduzećima, 9% lokalnim vlastima,²⁵ 8% lokalnim institucijama, a 7% sopstvenim članovima.²⁶ Osim toga, 93% svih socijal-

²⁴ Zadruga i preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom nisu odgovarali na ovo pitanje.

²⁵ To su organizacije koje pružaju konsultantske usluge, usluge obuke i IT usluge lokalnim vlastima.

²⁶ Višestruki odgovori.

nih preduzeća tvrdi da nema sigurno tržište, niti posebne olakšice za pristup tržištu. Većina socijalnih preduzeća (80%) ulazi na tržište bez partnerstva, dok 10% na tržište ulazi u partnerstvu sa sličnim organizacijama – od kojih 6% u partnerstvu sa profitnim preduzećima i 4% sa drugim tipovima organizacija.

3.4. Kapaciteti za zapošljavanje i politika upravljanja ljudskim resursima u socijalnim preduzećima

Sektor socijalnih preduzeća zapošljava svoje radnike na osnovu različitih aranžmana, uključujući i tradicionalne ugovore o zaposlenju na neodređeno vreme, fleksibilnije forme zaposlenja sa nepunim radnim vremenom i zaposlenja na određeno vreme, kao i zaposlenje u vidu kolektivnog samozapošljavanja (najčešće u zadrugama). Rezultati mapiranja pokazuju da ukupan broj zaposlenih na neodređeno i određeno vreme u sektoru socijalnih preduzeća iznosi približno 12.000 lica, što je svega 0,5% od ukupnog broja zaposlenih u Srbiji²⁷ (Tabela 10 i Grafikon 6). Međutim, ovaj podatak treba uzeti sa rezervom, budući da je broj zaposlenih u neformalnom sektoru u Srbiji još prilično visok. Za potrebe ovog mapiranja, zaposlenima se smatraju samo formalno zaposlena lica koja imaju najmanje ugovor o zaposlenju na određeno vreme, a podaci o ukupnom broju zaposlenih u Srbiji preuzeti su iz ARS-a i obuhvataju zaposlene i u formalnom i u neformalnom sektoru.

Tabela 10: Broj zaposlenih u sektoru socijalnih preduzeća

Tip socijalnog preduzeća	Broj zaposlenih
Udruženja građana	1.490
Zadruge	7.838
Preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom	2.422
Zavisna spin-off preduzeća	188
Agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća	64
Poslovni inkubatori	20
Ostali oblici socijalnih preduzeća	37
Ukupno	12.059

²⁷ Ukupan broj zaposlenih u Srbiji je 2006. godine iznosio 2.630.691 (<http://webzrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/drugastrana.php?Sifra=0018&izbor=odel&tab=51>, 2. decembra 2007).

U analizi potencijala socijalnih preduzeća za zapošljavanje, treba obratiti pažnju na razlike između zadruga i ostalih oblika socijalnih preduzeća. I pored toga što zapošljavaju gotovo 8.000 lica, percepcija kapaciteta zadruga za zapošljavanje ne bi trebalo da se svode samo na redovne vidove zapošljavanja. Osim omladinskih zadruga,²⁸ svi ostali tipovi zadruga predstavljaju određeni vid kolektivnog samozapošljavanja. Prema tome, osim formalno zaposlenih, u proceni broja zaposlenih u sektoru socijalnih preduzeća treba uzeti u obzir i članove zadruga. Ako se izuzmu omladinske zadruge, ukupan broj članova zadruga u sektoru socijalnih preduzeća iznosi 28.394.²⁹ Ako se taj broj doda broju formalno zaposlenih lica, na zadruge otpada 1,1% ukupnog broja zaposlenih u Srbiji.

Prosečna veličina zadruge iznosi 45 članova. Međutim, važno je primetiti da skoro 28% zadruga ima manje od deset članova. U skladu sa *Zakonom o zadrugama*,³⁰ najmanji broj članova za njihovu registraciju iznosi deset. U slučaju da u trajanju od više od šest meseci broj članova padne ispod deset, Zakon propisuje ukidanje zadruge. Najveći broj zadruga koje ne ispunjavaju ovu pravnu normu su poljoprivredne zadruge (88%) i zadruge osnovane posle 2000. godine (65%).

Treba primetiti da poljoprivredne zadruge imaju još jednu funkciju, a to je jačanje statusa samozaposlenih kod malih poljoprivrednika u lokalnim zajednicama. Pored toga što obezbeđuju koristi za sopstvene članove, one poljoprivredne proizvode otkupljuju i od poljoprivrednika koji nisu njihovi članovi. Poljoprivrednici koji nisu članovi zadruge nazivaju se „kooperanti“³¹ a ukupan broj kooperanata povezanih sa poljoprivrednim zadrugama iznosi 114.202. U suštini, zadruge „dovode tržište“ do kooperanata i na taj način socijalno preduzeće jača njihov ekonomski položaj iako nisu zaposleni u njemu.

28 Omladinske zadruge, u stvari, učlanjuju sve korisnike (lica kojima nalaze posao kod drugih poslodavaca). Prema tome, bilo bi pogrešno računati broj njihovih članova na način na koji se računa broj članova drugih tipova zadruga.

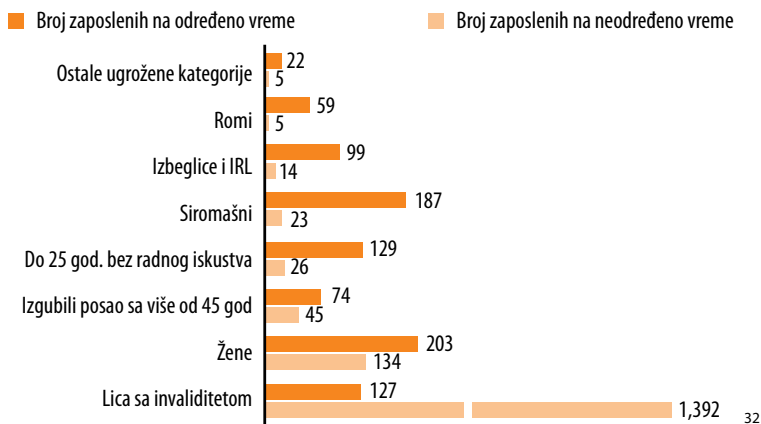
29 Budući da su u velikom broju slučajeva zaposleni istovremeno i članovi zadruge, bilo bi pogrešno sabirati članove i zaposlene.

30 Službeni glasnik, br. 41/96.

31 Ovaj izraz koriste same zadruge.

Kao što je već rečeno u prvom delu ove studije, još jedno važno pitanje koje se odnosi na potencijale za zapošljavanje u sektoru socijalnih preduzeća predstavlja i kapacitet sektora za zapošljavanje lica iz ugroženih kategorija društva koji su u značajno nepovoljnijem položaju na otvorenom tržištu rada. Sektor socijalnih preduzeća zapošljava ukupno 2.544 lica iz ugroženih kategorija društva (Grafikon 7). Ukupan broj lica iz ugroženih kategorija teško se može proceniti, zbog preklapanja ugroženih kategorija (npr. siromašne žene pripadnice romske populacije), i jednako je teško donositi zaključke o njihovim sposobnostima za zaposlenje (tj. radnim sposobnostima). Shodno tome, stopa zaposlenosti pripadnika ugroženih kategorija i stepen njihovog zaposlenja u socijalnim preduzećima su neizvesni. I pored toga, ako se izuzmu preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom, možemo zaključiti da situacija za zapošljavanje lica iz ugroženih kategorija u sektoru socijalnih preduzeća u Srbiji nije izrazito povoljna.

Grafikon 7: Broj lica iz ugroženih kategorija zaposlenih u socijalnim preduzećima (bez zadruga)

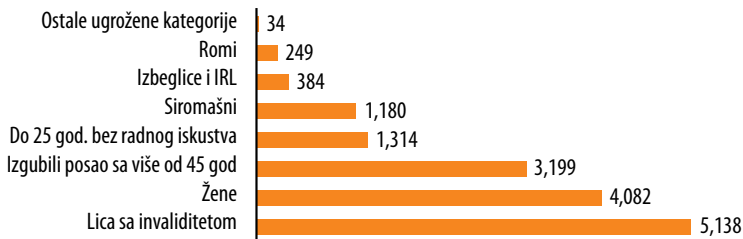

32 Ukupni zbir ne može se izračunati pošto neka lica istovremeno spadaju u više od jedne kategorije ugroženih. Zadrugama nije postavljeno pitanje o broju zaposlenih lica iz ugroženih kategorija, već o broju članova iz ugroženih kategorija. Definicija siromašnih takođe je bila problematična. Ovo je prilično neprecizna mera ekonomski ugroženih zaposlenih u organizaciji. U kategoriju „ostale ugrožene kategorije“ spadaju: žrtve nasilja, bivši zatvorenici, narkomanski zavisnici, lica zaražena virusom HIV-a i slične grupe.

Većina od 1.519 lica sa invaliditetom zaposlena (na neodređeno ili određeno vreme) u svim oblicima socijalnih preduzeća – zaposlena su u preduzećima za zapošljavanje lica sa invaliditetom (1.335). Od tog broja, 136 imaju teškoće u kretanju, 174 imaju teškoće sa sluhom, 332 imaju mentalne teškoće, a 412 imaju teškoće nastale usled povrede na radu ili nekog profesionalnog oboljenja.³³

Važno je takođe primetiti i da veliki broj članova zadruga spada u jednu ili više ugroženih kategorija društva.³⁴

Grafikon 8: Broj iz ugroženih kategorija društva koji su članovi zadruga

Romska populacija, koja je marginalizovana na otvorenom tržištu rada, nedovoljno je zastupljena i u sektoru socijalnih preduzeća. Ovo predstavlja iznenađenje, posebno imajući u vidu veliki broj udruženja građana orijentisanih na pružanja podrške romskoj populaciji (od kojih osam ispunjava uslove za socijalna preduzeća). Međutim, u poslednje vreme primetni su i neki ohrabrujući trendovi, uključujući i osnivanje zadruga za sakupljanje i reciklažu otpada, u kojima većinu članova čine Romi (Okvir 3).

³³ Za preostali broj od ukupno 1.335 lica invaliditet nije poznat, budući da neka preduzeća nemaju precizne podatke o profilu invalidnosti svih zaposlenih.

³⁴ Isto kao i za lica iz ugroženih kategorija zaposlena u socijalnim preduzećima, zbir ne može da se izračuna zbog preklapanja kategorija.

Okvir 3: „Ekoservis” – Beograd

„Ekoservis” je zadruga sakupljača otpada, uglavnom Roma, koju je 2004. godine osnovala NVO „Demokratsko udruženje Roma” sa sedištem u Beogradu. Zadruga je osnovana kako bi se osigurao organizacioni okvir za veliki broj sakupljača otpada koji su u toj grani delatnosti radili neformalno. Zadruga ima 138 članova i dvoje zaposlenih. Od 138 članova, 110 su Romi (uglavnom raseljena lica sa Kosova), jedno lice je sa invaliditetom, a deset članica su žene. Zadruga posluje na tržištu sekundarnih sirovina i reciklaže. Za svoje članove zadruga organizuje edukaciju i obuku, kao i pravnu pomoć, i to pre svega za registraciju građana. Zadruga štiti interese sakupljača otpada u odnosima sa velikim kompanijama za reciklažu, nudi bolje cene i obezbeđuje odgovarajuću opremu i zdravstvenu zaštitu za to tržište.

Ostali važni aspekti kapaciteta za zapošljavanje u sektoru socijalnih preduzeća jesu razvoj ljudskih resursa – prvenstveno zaposlenih koji spadaju u ugrožene kategorije društva – i stepen u kojem obezbeđuju adekvatne uslove rada za pripadnike tih kategorija. Rezultati ispitivanja pokazuju da svega 13% socijalnih preduzeća organizuje obuku za zaposlene iz ugroženih kategorija društva. Među preduzećima koja obezbeđuju ovu vrstu stručnog osposobljavanja 37% sama obezbeđuju predavače, 17% kao predavače angažuju spoljne saradnike pod ugovorom, a 46% kombinuju interne i eksterne predavače u zavisnosti od tipa obuke i profila predavača.

Što se tiče uslova rada za lica sa invaliditetom, 87% predstavnika socijalnih preduzeća tvrdi da su fizički uslovi na radnom mestu prilagođeni potrebama lica sa invaliditetom, dok se neki žale da ne mogu sebi da priušte odgovarajuće uslove jer nemaju dovoljno prostora (2%) ili sredstava (8%). Osim toga, dok 74% ispitanika tvrdi da je radno vreme u potpunosti prilagođeno potrebama lica sa invaliditetom, 15% navodi da je radno vreme samo delimično prilagođeno, a 11% priznaje da radno vreme uopšte nije prilagođeno potrebama lica sa invaliditetom. I konačno, svega 3% od svih socijalnih preduzeća deo svojih prihoda investira u edukaciju i obuku svojih zaposlenih ili članova.

U sektoru socijalnih preduzeća, fleksibilniji oblici zaposlenja zastupljeniji su od tradicionalnog oblika koji podrazumeva ugovore o zaposlenju na neodređeno

vreme. Ovaj sektor zapošljava i pripadnike velikog broja ugroženih kategorija društva. Međutim, zbog nedostatka zvaničnih podataka o zapošljavanju pojedinih ugroženih kategorija, teško se može proceniti da li ova lica imaju veće mogućnosti da se zaposle u sektoru socijalnih preduzeća nego na otvorenom tržištu rada.

3.5. Odlučivanje, povezivanje i podrška za socijalna preduzeća

Važnu dimenziju socijalnih preduzeća predstavljaju i autonomija i odlučivanje koje nije zasnovano na vlasništvu kapitala. U Srbiji, socijalna preduzeća imaju jasno određenu autonomiju u odlučivanju o ključnim pitanjima, čak i kada je njihov osnivač centralna i/ili lokalna vlast (tj. agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća). Stepen autonomije razlikuje se u zavisnosti od tipa socijalnih preduzeća.

Ako se izuzmu udruženja građana i zadruge, koje po definiciji osnivaju fizička lica, ostale tipove socijalnih preduzeća osnivaju različite organizacije i institucije, kao i fizička lica. U 57% slučajeva, udruženja građana su jedini osnivači ili jedan od osnivača socijalnih preduzeća. Kao jedan od osnivača jedne trećine socijalnih preduzeća javlja se profitno preduzeće, lokalne vlasti su jedan od osnivača u 18 slučajeva, centralna vlada u četiri, a lokalne institucije (centri za socijalni rad, Privredna komora, lokalne filijale Nacionalne službe za zapošljavanje, itd.) su jedan od osnivača u 11 slučajeva.³⁵

Većina organizacija nije preko upravnih tela povezana sa drugim institucijama i organizacijama. Zadruge čak imaju i određene zakonske zabrane što se toga tiče. Njihovim upravnim telima nije dozvoljeno da kooptiraju sa spoljnim članovima. Od ostalih socijalnih preduzeća, svega 15 u svojim upravnim telima ima predstavnike centralne vlade,³⁶ 15 predstavnike lokalne vlasti,³⁷ osam predstavnike lokalnih institucija,³⁸ a 36 predstavnike iz nekoliko institucija istovremeno.³⁹

35 Uglavnom u slučaju inkubatora i agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća.

36 Osam preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom, šest zavisnih spin-off preduzeća i jedna agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća.

37 Devet udruženja građana, dva preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom, tri agencije i jedan inkubator.

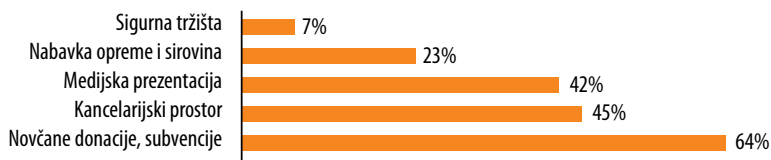
38 Šest udruženje građana i dva preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom.

39 Četrnaest udruženja građana, jedno preduzeće za zapošljavanje lica sa invaliditetom, deset zavisnih spin-off preduzeća, šest agencija i pet inkubatora.

Funkcija odlučivanja dodeljena je različitim upravnim telima. U jednoj trećini slučajeva tu funkciju vrši isključivo upravni odbor, u 28% slučajeva generalni direktor ili predsednik, a u 25% slučajeva, skupština. Ostale organizacije donose odluke preko svojih članova ili kombinuju različita upravna tela.

Socijalna preduzeća dobijaju različite vidove podrške od strane lokalnih aktera, centralne vlade i međunarodnih organizacija. Najčešći oblik podrške predstavljaju novčane donacije ili subvencije, obezbeđenje kancelarijskog prostora i promocija u lokalnim medijima (Grafikon 9). Velika većina socijalnih preduzeća (ne uključujući zadruge) dobija najmanje jednu vrstu takve podrške.

Grafikon 9: Različiti vidovi podrške i procenat preduzeća koja primaju datu podršku (višestruki odgovori)

Kancelarijski prostor najčešće obezbeđuju lokalne vlasti (72% preduzeća navelo je da su im lokalne vlasti dale takvu vrstu podrške). Lokalni mediji obezbeđuju medijsku pokrivenost u 88% slučajeva. Podršku u vidu obezbeđenja sigurnog tržišta prijavilo je svega 13 socijalnih preduzeća, a najčešće je obezbeđuju profitna preduzeća (najčešće preduzeća koja su osnovala preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom). Najčešći donatori sirovina, opreme i novčanih donacija su međunarodne organizacije i lokalne i centralne vlasti.

Ova situacija stvara brojne probleme, budući da su socijalna preduzeća (ne uključujući zadruge) veoma zavisna od donatorske podrške. Shodno tome, ona su često primorana da menjaju aktivnosti, programe i ciljeve, u zavisnosti od raspoloživih sredstava za određene projekte. Ovo se negativno odražava na kapacitete socijalnih preduzeća, kao i na njihove potencijale za razvoj kontinuiranih aktivnosti i fokusiranje na dugoročnije ciljeve.

3.6. Izvori finansiranja

Rezultati koji se odnose na finansijske aspekte socijalnih preduzeća ukazuju na značajan razvoj aktivnosti kojima se ostvaruju prihodi, ali se istovremeno stiče dojam da većina socijalnih preduzeća ima nedovoljna finansijska sredstva (to je i najčešći problem koji ispitanici navode). Aktivnosti kojima se ostvaruju prihodi su najčešći izvor finansiranja rada ovih preduzeća (Tabela 11).

Tabela 11: Izvori prihoda socijalnih preduzeća (bez zadruga i preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom)

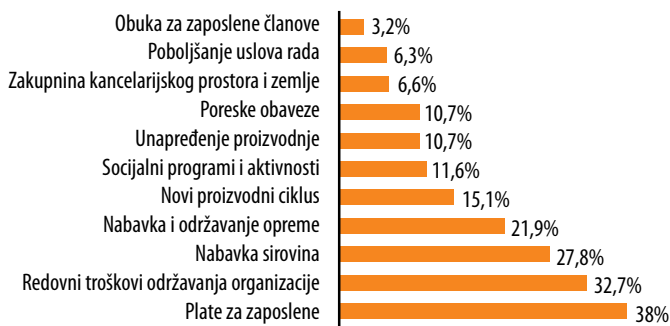
Izvor prihoda	Procenat socijalnih preduzeća koja ostvaruju prihode iz datog izvora (višestruki odgovori)
Prodaja robe i/ili pružanje usluga	82,1% ⁴⁰
Lokalni budžet kroz projekte	40,7%
Lokalni budžet na osnovu odluke	40,1%
Republički budžet, budžet AP Vojvodine kroz projekte	40,1%
Međunarodne organizacije kroz projekte	48,1%
Lokalne organizacije kroz projekte	22,8%
Preduzeća i preduzetnici	39,5%
Članarine	54,9%
Prikupljanje dobrotvornih priloga	17,3%
Izdavanje prostora pod zakup	20,5%

Pa i pored toga, važno je primetiti da su u sektoru socijalnih preduzeća prisutni i drugi važni izvori prihoda. Veliki broj organizacija oslanja se na donacije iz raznih izvora finansiranja određenih projekata. Za jednu trećinu socijalnih preduzeća (ne uključujući zadruge i preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom), aktivnosti kojima se ostvaruju prihodi predstavljaju osnovni izvor prihoda. Za 18% socijalnih preduzeća iz ove grupe osnovni izvor finansiranja predstavljaju međunarodne organizacije, za 10% to su republički budžet ili budžet AP Vojvodine, a 8% finansira se iz lokalnih budžeta. U ovoj grupi socijalnih preduzeća, 40% finansiraju lokalne vlasti na redovnoj osnovi. Taj izvor nepovratnih prihoda obezbeđuje ovim organizacijama najneophodniji stepen održivosti.

⁴⁰ Neka udruženja građana nisu razvila prihodovne aktivnosti, jer su osnovala posebna preduzeća ili se bave izdavanjem prostora pod zakup, a ne proizvodnjom robe i pružanjem usluga.

Većina socijalnih preduzeća prihode od tržišnih delatnosti distribuira prevashodno na reprodukciju delatnosti i održavanje organizacije. Svega 11% socijalnih preduzeća svoje prihode investira u unapređenje proizvodnje, 6% u poboljšanje uslova rada, 3% u razvoj ljudskih resursa i 12% u ostvarenje socijalnih ciljeva (Grafikon 10).

**Grafikon 10: Distribucija prihoda od prihodnih delatnosti
(na osnovu dobijenih odgovora; višestruki odgovori)**

Većina socijalnih preduzeća svoje prihode troši na puko preživljavanje, a samo mali broj uspeva da određena sredstva investira u unapređenje proizvodnje ili ostvarivanje socijalnih ciljeva. Najveći broj preduzeća razvija aktivnosti kojima se ostvaruju prihodi da bi osigurao osnovnu održivost, ali se u ostvarivanju socijalnih ciljeva uglavnom oslanja na donacije. S druge strane, agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća generalno jednu trećinu prihoda dobijaju u formi državnih donacija, jednu trećinu ostvaruju od prihodnih aktivnosti, a jednu trećinu čine donacije za projekte od međunarodnih organizacija. To im osigurava značajan stepen autonomije čak i u situacijama kada u upravnim telima imaju predstavnike države i kada se delimično oslanjaju na državna sredstva.

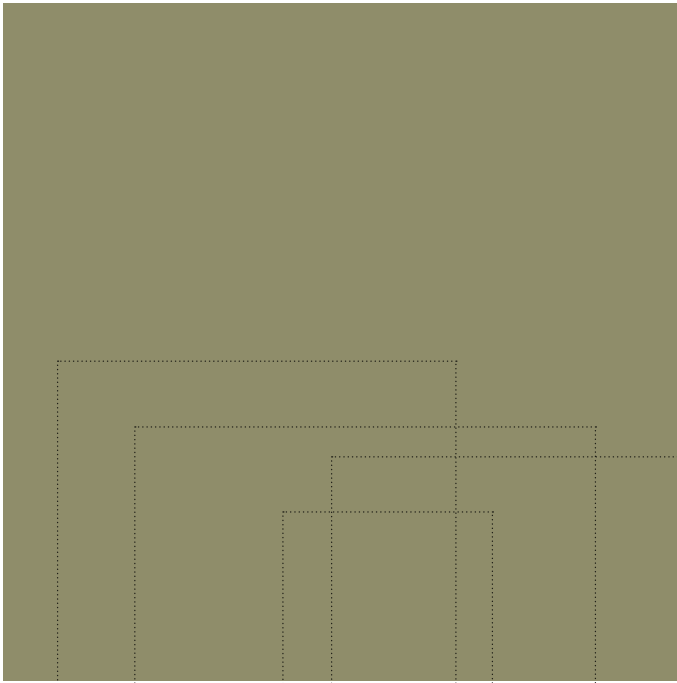
3.7. Najveći problemi koje navode socijalna preduzeća

Poslednji aspekt analiziran u sektoru socijalnih preduzeća jeste percepcija najvećih problema sa kojima se organizacije suočavaju u naporima da postignu održivost, sačuvaju poziciju na tržištu i osiguraju kontinuirani razvoj. Rezultati su pokazali da se problemi koje navode pojedina socijalna preduzeća značajno razlikuju u zavisnosti od toga kojem tipu organizacije pripadaju. Međutim, sve organizacije takođe navode i određene probleme koji su zajednički za sve, kao što su nedostatak novca i nepovoljan pravni okvir.

Grafikon 11: Najčešći problemi koji navode socijalna preduzeća (%)
(višestruki odgovori)

Okolo jedne trećine ili više od trećine socijalnih preduzeća ima finansijske probleme, što ugrožava njihovu održivost. Najveći problemi sa kojima se suočavaju pojedini tipovi socijalnih preduzeća biće detaljnije opisani.

4. SPECIFIČNE KARAKTERISTIKE POJEDINIH TIPOVA SOCIJALNIH PREDUZEĆA

4. SPECIFIČNE KARAKTERISTIKE POJEDINIH TIPOVA SOCIJALNIH PREDUZEĆA

Opšte karakteristike sektora socijalnih preduzeća u Srbiji ukazuju na veoma heterogenu strukturu. Za dublji uvid u pojedine tipove socijalnih preduzeća neophodna je posebna analiza, i to naročito ako rezultati ove studije postanu preporuke za intervencije na polju politike. U narednim delovima pažnja će biti posvećena svakom tipu socijalnih preduzeća pojedinačno, kako bi se rasvetlili njihovi specifični problemi i potencijali.

4.1. Socijalna preduzeća u formi udruženja građana

Ova studija pokazala je da su najveći problemi socijalnih preduzeća koja su strukturisana u formi udruženja građana sledeći:

- Izuzetno niska stopa socijalnih preduzeća u kategoriji udruženja građana;
- Niski potencijali zapošljavanja;
- Dominacija tradicionalnih grana delatnosti i samo mali broj inovativnih, preduzetničkih orijentacija u novim tržišnim nišama;
- Aktivnosti kojima se ostvaruju prihodi pokazuju da se više brine o finansijskom opstanku nego o inovativnom socijalnom preduzetništvu; prihodi se prvenstveno troše na održavanje organizacije i reprodukciju osnovnih aktivnosti, a ne na podršku razvoja organizacije, unapređenje kvaliteta usluga ili proizvoda, ili povećanje obuhvata socijalnih funkcija i usluga; i
- Održivost organizacija još je krhka – NVO se još u značajnoj meri oslanjaju na donatorsku podršku (od strane države, međunarodnih organizacija, itd.).

Kao što je već pomenuto, prema rezultatima istraživanja, proporcija socijalnih preduzeća u kategoriji udruženja građana iznenađujuće je niska. Procene izvršene u sprovođenju prethodnog projekta i drugi izvori ukazivali su na broj od nekoliko hiljada socijalnih preduzeća u ovom organizacionom obliku. Kako bismo bolje razumeli zbog čega je stopa socijalnih preduzeća u kategoriji udruženja građana niska, važno je izvršiti dublje poređenje između dela nevladinog sektora koji je prvobitno identifikovan kao potencijalna socijalna preduzeća, i dela koji je na kraju tako i registrovan.

Prvi krug ispitivanja pokazao je da postoji gotovo dve hiljade udruženja građana koja bi mogla da budu potencijalna socijalna preduzeća, barem prema prvom preduslovu koji podrazumeva postojanje socijalne svrhe. Raznolikost socijalnih ciljeva navedenih u listi pokazuje da je ovaj sektor od velike vrednosti za građansko društvo (Tabela 12).

Tabela 12: Udruženja građana po osnovnom cilju/svrši

Tip udruženja građana	Procenat udruženja sa kojima su obavljani razgovori
Zaštita životne sredine	10,5%
Lokalni razvoj	10,9%
Podrška za romsku populaciju	9,5%
Podrška za starija lica	5,3%
Podrška za lica sa invaliditetom	16,8%
Podrška za izbeglice i IRL	2,2%
Podrška za žene	4,3%
Podrška za decu i omladinu	8,3%
Podrška za (samo)zapošljavanje, preduzetništvo	2,0%
Razvoj poljoprivrede	14,8%
Podrška za druge ili više ugroženih kategorija	11,9%
Očuvanje tradicije	1,6%
Unapređenje obrazovanja	1,1%
Ostalo	0,6%
Ukupno	100,0%

Udruženja građana za koja se smatra da su potencijalna socijalna preduzeća najčešće se fokusiraju na podršku za lokalni razvoj, na starija lica i lica sa invaliditetom. Ove organizacije češće razvijaju preduzetničke elemente budući da imaju adekvatnija sredstva za razvoj tih kapaciteta i druge aktivnosti od kojih ostvaruju prihode. Na primer, udruženja starijih lica često dobijaju podršku od lokalnih vlasti – ili u vidu direktnih finansijskih doprinosa ili u vidu obezbeđenja prostorija za smeštaj organizacije. Nekoliko preduzetničkih socijalnih preduzeća iz grupe ovih organizacija izdaju svoje prostorije pod zakup i na taj način ostvaruju autonomne prihode (na primer, izdaju prostorije preko vikenda za rođendanske proslave, koktele, itd.). Druga preduzetnička udruženja starijih lica ulaze

na nova tržišta, kao što je na primer prodaja životnog osiguranja. Na taj način mogu da odvoje jedan postotak prihoda koje ostvaruju od tih aktivnosti za organizaciju. Još jedan primer predstavlja i udruženje policajaca u penziji (uglavnom izbeglica) koje je osnovalo svoje zavisno spin-off preduzeće u formi kompanije za pružanje usluga obezbeđenja (pružaju usluge obezbeđenja u školama, kompanijama, itd.). Međutim, najčešća praksa među udruženjima starijih lica jeste adaptacija jednog dela prostorija u kafe-bar i prodaja pića članovima i lokalnom stanovništvu.

Udruženja lica sa invaliditetom takođe imaju dugu tradiciju i, u većini slučajeva, i državnu podršku, barem na lokalnom nivou. U velikom broju slučajeva, ova udruženja razvila su brojne preduzetničke veštine neophodne za prevazilaženje ozbiljnih prepreka u pogledu zapošljavanja sa kojima se njihovi članovi suočavaju na otvorenom tržištu rada (Okvir 4).

Okvir 4: „Koloseum” – interno zavisno preduzeće Udruženja hendikepiranih lica

„Koloseum” je video/dvd klub Udruženja hendikepiranih lica iz Beograda. Osnovan je kao interno zavisno, a ne kao nezavisno preduzeće. U periodu od dve decenije, prihodi „Koloseuma” predstavljali su značajan izvor prihoda za Udruženje, što mu je omogućilo viši kvalitet usluga koje pruža svojim članovima. Međutim, u poslednjih nekoliko godina, sa promenama koje su zahvatile tržište video-produkcije i restriktivnijim zakonima protiv video-piraterije, ovaj izvor prihoda postaje sve manji. Udruženje se prilagodilo navedenim promenama na tržištu i napravilo uspešan prelaz na tržište kućnih uređaja.

I konačno, udruženja orijentisana na lokalni razvoj najčešće se fokusiraju na lokalne tržišne niše kao što su turizam, stari zanati, rukotvorine i domaći kulinarski specijaliteti, kao što je to uradilo udruženje IDA na turističkoj lokaciji u Rudnom (Okvir 2).

Mapiranje socijalnih preduzeća dalo je nekoliko značajnih nalaza o udruženjima poljoprivrednika. Ova udruženja razvila su elemente socijalnih preduzeća svega u 19 od ukupno 284 slučaja, i samo četiri od njih osnovala su poljoprivrednu zadrugu. U početnoj fazi u toku prvog kruga mapiranja, kada je anketirano 8.300

udruženja građana, izgledalo je da je ovaj broj izuzetno nizak. Kako bismo bolje razumeli zbog čega ova grupa udruženja nije razvila elemente socijalnih preduzeća, obavljani su detaljni razgovori sa 15 udruženja poljoprivrednika koja su proizvodila različite proizvode. Malo kvalitativno istraživanje otkrilo je da postoje značajne razlike između udruženja poljoprivrednika koja se bave proizvodnjom meda i vina i ostalih udruženja (koja se bave stočarstvom i proizvodnjom žitarica, voća i povrća). Činilo se da su prva dva tipa udruženja podesnija za oblik udruženja građana, jer se interesne organizacije često osnivaju radi zaštite sopstvenog individualnog blagostanja (tj. garancije kvaliteta meda, sertifikacije vina, pružanja informacija, organizacije festivala i sajmovi, itd.). Međutim, druga grupa udruženja poljoprivrednika bila je bliža zadrugama: udruženja su pružala informacije o tržištima, razmenjivale mašine i, u nekim slučajevima, koristila prednosti zajedničkog pristupa tržištu. Te funkcije udruženja ukazuju na potrebu malih poljoprivrednika da se povežu, udruže sredstva i zajedno nastupe na tržištu, što obično obezbeđuju zadruge. Međutim, svi članovi zadržavaju sve svoje prihode i ništa se ne ostavlja za udruženje, što je upravo i razlog što samo mali broj njih ispunjava kriterijume za socijalna preduzeća.

U razgovorima se pokazalo da postoje tri osnovna razloga što udruženja poljoprivrednika ne smatraju zadruge boljim načinom organizovanja:

- 1) Nisu obavješteni o savremenim oblicima zadruga (a zadruge starog tipa postale su prilično nepopularne posle pada socijalizma);
- 2) Smatraju da bi troškovi bili viši nego sada i plaše se da bi im rizici i nestabilnost na poljoprivrednom tržištu ograničili sposobnost da održavaju zadrugu; i
- 3) Nemaju dovoljno poverenja, plašeći se da bi uprava zadruga radila u sopstvenom interesu, a ne u interesu članova.

Udruženja poljoprivrednika mogla bi da predstavljaju dobar kanal za promociju poljoprivrednih zadruga i sasvim je izvesno da će, za početak, biti neophodno informisanje poljoprivrednika o savremenim oblicima zadruga i njihovim prednostima. Među ovim udruženjima trebalo bi razmenjivati i širiti primere dobre prakse.

Što se tiče aktivnosti kao što su socijalni ciljevi, statistička poređenja socijalnih preduzeća u formi udruženja građana i drugih oblika socijalnih preduzeća nisu moguća zbog malog broja ovih organizacija. Međutim, moguće je primetiti neke osnovne razlike: socijalna preduzeća više se bave aktivnostima pružanja pomoći, imaju više programa za jačanje ekonomskog položaja korisnika i više aktivnosti „razveseljavanja” (tj. festivala, izložbi, putovanja, rekreacije, itd.) u odnosu na udruženja građana koja nisu socijalna preduzeća. S druge strane, ova druga grupa ima veći broj aktivnosti na sprovođenju kampanja za podizanje svesti, kao i aktivnosti zastupanja i lobiranja.

Važno je primetiti da udruženja građana koja su socijalna preduzeća zapošljavaju veći broj lica u odnosu na ostala udruženja građana. Socijalna preduzeća imaju, u proseku, 1,8 zaposlenih na neodređeno vreme po organizaciji, dok je taj broj kod ostalih udruženja 0,6; socijalna preduzeća imaju 7,3 zaposlenih na određeno vreme po organizaciji, dok je taj broj kod ostalih udruženja 1,3. I konačno, socijalna preduzeća imaju u proseku 19,5 volontera, dok ostali angažuju 17,3 volontera po organizaciji. Ukupno, 162⁴¹ socijalna preduzeća zapošljavaju 1.577 lica (na određeno i na neodređeno vreme), dok ostalih 1.768 udruženja zapošljavaju ukupno 3.365 lica. Ova konkretna cifra pokazuje da socijalna preduzeća u formi NVO imaju kapaciteta za zapošljavanje koji bi mogli biti unapređeni povoljnom politikom podrške.

Najveći problemi koje navode socijalna preduzeća u formi udruženja građana su: nedostatak novca, prostora i opreme; nepostojanje saradnje sa lokalnim vlastima i institucijama; teški uslovi za rad lica sa invaliditetom (fizičke prepreke, nedostatak lokalnih sredstava za prevoz, itd.); i neadekvatan pravni okvir (Tabela 13).

⁴¹ Ovaj broj uključuje sve NVO – socijalna preduzeća, koje su prijavile broj zaposlenih u prvom krugu istraživanja. Sa trideset NVO nije obavljen razgovor u drugom krugu zato što su odbile razgovor, ili što nismo uspjeli da uspostavimo kontakt sa odgovornim licima u njima.

Tabela 13: Najveći problemi socijalnih preduzeća u formi udruženja građana

Navedeni problem	Procenat organizacija koje su navele dati problem (višestruki odgovori)
Nedostatak novca	46,9%
Nedostatak prostora ili opreme	17,7%
Neadekvatni zakoni	12,3%
Teškoće u pogledu pristupa tržištu	6,2%
Nedovoljna podrška, interes i napor države	7,7%
Visoki porezi	3,8%
Niska potražnja za radnom snagom, nepostojanje saradnje sa poslodavcima	0,8%
Nedovoljna i neadekvatna ponuda radne snage	10,8%
Teški uslovi za rad lica sa invaliditetom	14,6%
Nepostojanje saradnje sa lokalnim vlastima i institucijama	22,3%
Ne postoje problemi	3,1%

Izgleda da gotovo jedna polovina socijalnih preduzeća iz ove grupe ima finansijske teškoće, i pored toga što se u velikoj meri oslanjaju na brojne finansijske izvore. Drugi važan problem predstavlja povezivanje sa lokalnim zainteresovanim stranama – problem koji se navodi u jednom od svakih pet slučajeva.

Iako udruženja građana predstavljaju samo mali deo sektora socijalnih preduzeća, i iako nije verovatno da će se to u kratkoročnom periodu značajnije promeniti, važno je naglasiti njihove prednosti i potencijale:

- raznovrsnost aktivnosti podrške i jačanja kapaciteta za članove, grupe spoljnih saradnika i širu lokalnu zajednicu,
- prepoznat značaj preduzetničkih aktivnosti,
- spremnost na zapošljavanje lica iz ugroženih kategorija društva,
- angažovanje volontera i građanskog društva na zadovoljenju potreba udruženja, i
- primere inovativnih tržišnih orijentacija u pružanju socijalnih usluga koji su u razvoju.

U budućim intervencijama za razvoj socijalnih preduzeća ne bi trebalo zanemariti nevladin sektor. Mere i intervencije politike trebalo bi da budu pažljivo profilisane, dobro sinhronizovane i precizno targetirane, kao i usmerene na određene delove nevladinog sektora koji su polako počeli da razvijaju elemente socijalnih preduzeća.

4.2. Zavisna spin-off preduzeća čiji su osnivači udruženja građana

Zavisna spin-off preduzeća mogu imati različite pravne forme. Većina ih je osnovana u formi društava sa ograničenom odgovornošću ili akcionarskih društava, dok je manji broj osnovan u formi zadruga, preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom ili poslovnih inkubatora. Osim dva preduzeća osnovana od strane udruženja lica sa invaliditetom pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog veka, sve ostala ovakva preduzeća u Srbiji osnovana su posle 2000. godine. Prema tome, osnivanje zavisnih spin-off preduzeća predstavlja relativno noviji trend među udruženjima građana.

Udruženja građana osnivaju preduzeća iz različitih razloga. Osnovni razlog za osnivanje preduzeća, prema izjavama koje smo dobili od osnivača preduzeća, jeste otvaranje pravnog puta za ostvarivanje prihoda, osiguranje održivosti NVO i zapošljavanje članova koji imaju male mogućnosti zapošljavanja na otvorenom tržištu rada. Blizu 200 lica zaposleno je u 24 zavisna spin-off preduzeća, a još 200 lica dobilo je svoje mesto na tržištu rada preko članstva u trima zadrugama. Ukupno, zavisna spin-off preduzeća zapošljavaju 63 lica iz ugroženih kategorija društva – troje Roma, 18 lica sa invaliditetom i 42 lica koja spadaju u izbeglice i IRL.

Iako postoji mali broj zavisnih spin-off preduzeća, među njima se mogu primećiti neki osnovni trendovi. Udruženja lica sa invaliditetom najčešće osnivaju preduzeće za zapošljavanje svojih članova, obično u formi tipičnog industrijskog preduzeća. Međutim, postoje i preduzeća koja odskakuju od tog pravila, kao što je „Handicom“, akcionarsko društvo čiji je osnivač udruženje paraplegičara i kvadruplegičara iz Kraljeva. Njihovo akcionarsko društvo zapošljava samo dva lica sa invaliditetom i ima izrazito diversifikovan portfolio aktivnosti koje uključuju: radio, centre za masažu, zdravstvene centre i internet kafe. Angažuju i zaposlene različitih kvalifikacija na nepuno radno vreme, ali sve prihode usmeravaju na

udruženje i ostvarenje socijalnih ciljeva udruženja (pružanje sopstvenim članovima medicinske i materijalne pomoći, obuke, itd.).

Udruženja starijih lica obično koriste prednosti posedovanja sopstvenih prostora u kojima otvaraju kafe-barove, restorane i lokalne klubove. Udruženja građana orijentisana na lokalni razvoj osnivaju različite tipove preduzeća: lokalne medije, restorane i, u jednom slučaju, poslovni inkubator.

Finansijski odnosi između NVO i zavisnih spin-off preduzeća mogu biti različiti. U većini slučajeva, preduzeća koja se bave industrijskom proizvodnjom, medijima, štampom i izdavaštvom, kao i restorani i kafe-barovi, usmeravaju deo svojih prihoda udruženju građana koje doprinosi ostvarenju njihovih socijalnih ciljeva. S druge strane, zadruge, preduzeća koja se bave poljoprivrednom proizvodnjom i preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom nemaju finansijsku vezu sa svojim osnivačima.

4.3. Zadruge

4.3.1. Poljoprivredne zadruge

Rezultati cenzusa pokazuju da se poljoprivredne zadruge u celini nalaze u procesu prilično haotične transformacije. Neke zadruge sa dugom tradicijom uspevaju da opstanu, ali nisu u stanju da se u potpunosti prilagode potrebama novog sistema, što dovodi do ozbiljnih problema u njima. Neke od tih organizacija osnovane su pre Drugog svetskog rata i uspele su da prežive brojne promene društvenog, socijalnog i političkog sistema. Njihova prilagodljivost se velikim delom zasniva na bliskim vezama sa lokalnom zajednicom poljoprivrednika. Zadruge iz druge grupe osnovane su za vreme socijalizma i nose teret socijalističkog nasleđa. One se suočavaju sa ozbiljnim problemima u pogledu vlasništva nad zemljom i produktivnog korišćenja zemljišta. Treću grupu čine zadruge osnovane u periodu blokovske tranzicije devedesetih godina dvadesetog veka. One imaju više sličnosti sa prethodnom nego sa poslednjom grupom. I konačno, poslednju grupu čine zadruge osnovane u novije vreme, koje se značajno razlikuju od zadruga iz prethodnih grupa – imaju manji broj članova, više investiraju u proizvodnju, veći deo njihovih finansija potiče od donacija i retko imaju u vlasništvu zemljište i mašine (Tabela 14).

Tabela 14: Zadruga po vremenu osnivanja

Vreme osnivanja	Pokazatelji (procenat zadruga)				Pokazatelji (broj zadruga)	
	Investicije u unapređenje proizvodnje ⁴²	Primljene donacije ⁴³	Zemljište u vlasništvu ⁴⁴	Mašine u vlasništvu ⁴⁵	Članovi	Kooperanti
Pre II sv. rata	20%	13%	42%	87%	65	119
U periodu socijalizma	11%	5%	55%	76%	56	282
1990–2000.	11%	10%	39%	67%	48	377
Posle 2000.	20%	20%	32%	48%	26	122

U zavisnosti od vremena osnivanja zadruga, razlikuje se i njihova percepcija prepreka sa kojima se suočavaju. Onima osnovanim u vreme socijalizma smeta jaka i, po njihovom mišljenju, nelojalna konkurencija na tržištu. I zadruga osnovane pre Drugog svetskog rata i one osnovane u periodu socijalizma navode da imaju finansijske probleme (56%, odnosno 52%), dok svega 38% novih zadruga navodi da ima ovaj problem. S druge strane, nove zadruga imaju problem nedostatka zemljišta i mašina. Iako sve zadruga smatraju da je pravni okvir neadekvatan i da predstavlja prepreku njihovoj organizaciji, nove zadruga češće navode ovaj problem i ukazuju na potrebu donošenja novog Zakona o zadrugama, u odnosu na organizacije koje datiraju iz ranijih vremena. Nove zadruga naglašavaju i neefikasan proces denacionalizacije, kao i spore procedure povraćaja zemljišta prvobitnim vlasnicima. Veliki broj zadruga i dalje je u dugotrajnim sudskim postupcima sa državnim poljoprivrednim kombinatima, sporeći se oko vlasništva nad zemljom.⁴⁶ U velikom broju slučajeva, činjenica da zadruga nema formalno vlasništvo nad zemljom predstavlja prepreku za dobijanje novčanih zajmova. I konačno, sve poljoprivredne zadruga navode da imaju problem sa

⁴² Procenat zadruga u ovoj kategoriji koje investiraju sredstva u unapređenje proizvodnje

⁴³ Procenat zadruga u ovoj kategoriji koje primaju donacije

⁴⁴ Procenat zadruga u ovoj kategoriji koje imaju zemlju u vlasništvu

⁴⁵ Procenat zadruga u ovoj kategoriji koje imaju mašine u vlasništvu

⁴⁶ Za vreme socijalizma, individualni poljoprivrednici mogli su da imaju najviše 10 ha zemlje. Svi viškovi su oduzamani i davani poljoprivrednim kombinatima.

odloženom naplatom, što ukazuje na slabosti pravosudnog sistema i nedostatak vladavine zakona uopšte.

Osim navedenih nalaza mapiranja socijalnih preduzeća u Srbiji, po svemu sudeći značajni su i neki institucionalni problemi. Postoji mreža regionalnih zadružnih saveza i nacionalni savez na njenom vrhu. Zadružni savezi su nevladine organizacije koje često rade u saradnji sa regionalnom privrednom komorom. Kako bi osigurali pomoć lokalnom nivou, budući da baza podataka APR-a ne sadrži podatke o kontaktima, kontaktirani su svi ovakvi savezi. Eliminaciono istraživanje pokazalo je da je veliki procenat zadruga koje se kod APR-a vode kao aktivne – u stvari neaktivan. Komunikacija sa Nacionalnim zadružnim savezom dala je ograničene rezultate, budući da Savez nema centralni registar zadruga, već nekoliko baza podataka koje su delimične, nepotpune, a u nekim slučajevima i netačne. Regionalni savezi znatno se razlikuju u pogledu kapaciteta – neki imaju prilično dobre baze podataka i tačne informacije, ali veliki broj njih nema sistematsku evidenciju o zadrugama iz svoje lokalne zajednice. Kako bi se osiguralo unapređenje položaja zadruga, biće neophodno ojačati kapacitete zadružnih saveza i obezbediti im metodologiju praćenja informacija i donošenja programa koji bi zadrugama mogli da se distribuiraju preko mreže saveza.

4.3.2. Omladinske zadruge

Omladinske zadruge osnivaju se radi povremenog i kratkotrajnog zaposlenja lica starosti do 30 godina. Omladinske zadruge rade u skladu sa pravilima definisanim u *Zakonu o zadrugama* i *Zakonu o zapošljavanju*. Članovi saveza omladinskih zadruga prihvataju pravila koje je definisao njihov savez. Jedno od pravila koje sprečava konkurenciju unutar sektora predstavlja i propisana visina provizije – do 10% od zarade lica zaposlenog preko zadruge. Lica koja traže posao preko omladinske zadruge moraju da se učlane u zadrugu i plaćaju članarinu, čija se visina razlikuje od zadruge do zadruge. Lica koja se zapošljavaju na ovaj način nemaju ugovore o zaposlenju, već rade kao članovi zadruge. Poslodavci plaćaju bruto zaradu zadrugi, od koje zadruga uzima do 10% za troškove održavanja, poreze i socijalne doprinose (u zavisnosti od broja radnih dana) – što

je značajno manje nego kada je u pitanju uobičajeni ugovor o zaposlenju – a zatim preostali iznos isplaćuje članu.

Na konceptualnom nivou, omladinska zadruga predstavlja prilično pozitivan oblik socijalnog preduzeća koje omogućava mladima, učenicima i studentima – da nađu povremeni posao, steknu radno iskustvo i zarade novac. Međutim, ovaj koncept bio je zloupotrebljavan na niz različitih načina, i to posebno devedesetih godina dvadesetog veka. Prvo, porezi i doprinosi za članove nisu uplaćivani. Drugo, poslodavci su radije zapošljavali radnike preko omladinskih zadruga zbog manjih poreza i doprinosa, i pored velike fluktuacije radnika. Kako bi stimulisala stalno zaposlenje, Vlada je usvojila *Zakon o zapošljavanju i osiguranju u slučaju nezaposlenosti*,⁴⁷ kojim je propisana starosna granica za rad preko omladinskih zadruga od 30 godina. Devedesetih godina bilo je problema i sa isplatom članova (duga čekanja bila su uobičajena), netransparentnim cenama rada, lošim uslovima za rad, i tako dalje. Međutim, posle 2000. godine učinjeni su napori da se u ovom sektoru poboljša upravljanje. Zahvaljujući zakonskim reformama i radnim inspekcijama, rad omladinskih zadruga postao je transparentniji i usklađeniji sa važećom regulativom.

Za razliku od poljoprivrednih zadruga koje su u osnovi organizacije samopomoći, omladinske zadruge su više socijalno orijentisane. Ukupan broj članova u ovom sektoru nije lako proceniti, pošto veliki broj zadruga u bazama podataka čuva podatke o svojim članovima i nakon što im je istekla članarina, a i pošto su mladi često učlanjeni u nekoliko zadruga. Prema tome, broj od preko 140.000 članova omladinskih zadruga dobijen na osnovu ovog mapiranja treba uzeti sa velikom rezervom. Omladinske zadruge zapošljavaju mlade iz ugroženih kategorija društva; međutim, u velikom broju slučajeva, ispitanici nisu bili u mogućnosti da precizno navedu njihov broj.

Važno je primetiti još jedan važan problem koji se odnosi na ovaj tip zadruga. Analiza njihove interne strukture pokazala je da omladinske zadruge nemaju jednu od ključnih karakteristika zadruga – jednaka prava članova u odlučivanju.

⁴⁷ Službeni glasnik, br. 71/03.

U omladinskim zadrugama je učešće članova u odlučivanju pre svega simbolično, dok je stvarna struktura odlučivanja mnogo sličnija onoj u preduzećima. U gotovo 70% slučajeva, odluke donose upravni odbor ili generalni direktor.

Najveće probleme omladinskih zadruga predstavljaju neadekvatan pravni okvir, niska potražnja za radnom snagom, nepostojanje saradnje sa poslodavcima i nedovoljna i neadekvatna ponuda radne snage (Tabela 15).

Tabela 15: Najveći problemi koje navode omladinske zadruge

Problem	Procenat zadruga (višestruki odgovori)
Jaka, nelojalna konkurencija	10,8%
Nedostatak novca	6,8%
Pravne prepreke	42,6 %
Visoki porezi	23,6%
Niska potražnja radne snage, nepostojanje saradnje sa poslodavcima	34,5%
Nedovoljna i neadekvatna ponuda radne snage	18,2%

Većina ispitanika koji su naveli da imaju pravne probleme bila je iz grupe članova koji su protiv starosne granice od 30 godina. Neki ispitanici procenili su da je ta starosna granica veliki broj omladinskih zadruga primorala da prekinu sa radom i da je dovela u pitanje održivost i otežala položaj ostalih zadruga. Primedbe o nefer konkurenciji uglavnom se odnose na postojanje malih ili novih omladinskih zadruga koje nisu članice saveza i koje preuzimaju članove i poslodavce nudeći im niže naknade. Starosna granica i pooštrena regulativa u ovom sektoru mogli bi da budu bar delimično objašnjenje za osnivanje sve manjeg broja omladinskih zadruga posle 2000. godine.

4.3.3. Zanatske i ostale zadruge

Većina organizacija spada u dva tipa zadruga opisana u prethodnom delu; međutim, postoji i izvestan broj organizacija čije bi karakteristike ipak trebalo pomenuti, iako nisu dovoljno velike da bi bile obuhvaćene statističkom analizom. Ove zadruge u proseku imaju po 92 člana. Među njima, 27 je osnovano za vreme socijalističkog perioda, deset devedesetih godina dvadesetog veka, a 19 posle

2000. U polovini slučajeva, zadruge su osnovane radi zapošljavanja svojih članova, što im daje profil samopomoći. Ono što ih razlikuje od prethodnih oblika zadruga jesu mnogo veće investicije u socijalne programe. I ove zadruge navode iste probleme koje navode i drugi oblici zadruga, ali češće naglašavaju da imaju teškoća i u pogledu pristupa tržištu.

To što nemaju pristup tržištu nije iznenađujuće, budući da veliki broj ovih zadruga posluje na izuzetno konkurentnim i novim tržištima. Iako je njihov broj relativno mali, građevinske zadruge predstavljaju pokušaj građevinskih radnika da se udruže i rade u jednom sigurnijem okviru. Oni se nalaze u komplikovanom položaju, između građevinskih preduzeća i preduzeća za inženjering koja se fokusiraju na maksimiziranje profita – i velikog broja neformalnih građevinskih radnika. Pa i pored toga postoje primeri novih zadruga koje se razvijaju u ovom kontekstu. Posle 2000. osnovane su dve socijalne zadruge, nekoliko zadruga za sakupljanje otpada i reciklažu, i nekoliko ženskih zadruga koje proizvode ručno tkane proizvode i suvenire. Takođe, postoje i slučajevi novih zadruga koje se bave nacionalnom kuhinjom. Još jedan zanimljiv primer predstavlja i nedavno osnovana zadruga koja kombinuje usluge socijalne zaštite i tradicionalne usluge kao što je pripremanje tradicionalnih jela.

Važno je primetiti da je svih devet ženskih zadruga osnovano posle 2000. Tri se fokusiraju na stare zanate i rukotvorine, dve na proizvodnju domaćih prehrambenih proizvoda, jedna na informacionu tehnologiju i jedna na usluge socijalne zaštite. Imajući u vidu da su ove žene u izuzetno teškom položaju na tržištu rada, i to posebno one sa preko 40 godina starosti, i da žive u nerazvijenim ruralnim krajevima, ovaj vid kolektivnog samozapošljavanja predstavlja pozitivan razvoj koji bi trebalo podržati, kao što bi trebalo promovisati širenje takve prakse i u drugim krajevima.

4.4. Preduzeća za stručno osposobljavanje i zapošljavanje lica sa invaliditetom

Preduzeća za stručno osposobljavanje i zapošljavanje lica sa invaliditetom registruju se u skladu sa zakonom iz 1996. godine. Njihovi osnivači najčešće su udruženja građana (udruženja lica sa invaliditetom) i profitna preduzeća. Kako bi

dobila podršku od države, preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom moraju da ispune određene zakonske uslove, kao što su:

- da zapošljavaju 40% ili više lica sa invaliditetom,
- da zapošljavaju odgovarajuće profile stručnjaka za ljudske resurse (psihologe, defektologe i nastavnike prakse u okviru stručnog osposobljavanja),
- da izrade programe za stručno osposobljavanje lica sa invaliditetom koje moraju da odobre Ministarstvo prosvete i Ministarstvo zdravlja, i
- da obezbede adekvatan prostor i tehničke uslove.

Podaci dobijeni na osnovu istraživanja pokazali su da ova preduzeća ne ispunjavaju u potpunosti sve navedene uslove. Samo sedam preduzeća ima psihologe, šest terapeuta i 20 stručnjake za stručno osposobljavanje lica sa invaliditetom. Samo u jednoj trećini preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom radnici sa invaliditetom imaju pristup rehabilitaciji čije troškove snosi preduzeće. Međutim, svih 34 preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom sa kojima je obavljen razgovor dobijaju subvencije od države.

U većini slučajeva, u ovim preduzećima proces privatizacije još nije završen: 22 preduzeća još su u društvenom/državnom vlasništvu, deset su u privatnom, a dva u mešovitom vlasništvu. Preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom najčešće posluju u proizvodnim granama industrije. Nekoliko njih bavi se tradicionalnim uslugama, dok tri pružaju visokokvalifikovane usluge (npr. IT, mediji i izdavaštvo). Samo tri preduzeća investiraju sredstva u unapređenje proizvodnje, a samo jedno u socijalne programe.

Na osnovu datih odgovora, ovaj oblik zadruga ima niži stepen podrške od strane zajednice u odnosu na druge oblike socijalnih preduzeća. Samo u tri slučaja, preduzeća su dobila prostorije (od centralnih vlasti, lokalnih vlasti ili od profitnih preduzeća). Medijska prezentacija obezbeđena je (uglavnom od strane lokalnih medija) u pet slučajeva. U tri slučaja, preduzeće – osnivač obezbedilo je sigurno tržište za organizaciju, a u četiri slučaja podršku u vidu nabavke sirovina i opreme. Od 34 preduzeća, 21 je na kraju prošle godine imalo pozitivan finansijski bilans, a ostala su poslovala sa gubicima.

Preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom uživaju izvestan broj poreskih olakšica, kao što su: izuzeće od plaćanja doprinosa u periodu od 24 meseca za sve nove radnike zaposlene preko Nacionalne službe za zapošljavanje, smanjenje stope PDV-a sa 18% na 8%, izuzeće od plaćanja poreza na dobit, i niže carinske naknade za uvoz mašina i opreme proizvedene van zemlje. Ova preduzeća mogu imati i neke dodatne beneficije regulisane Zakonom o lokalnoj samoupravi, na primer u pogledu plaćanja komunalnih usluga i struje. Osim toga, ona imaju i prioritet pri učešću u konkursima za nabavku određenih poslova, pod uslovom da u potpunosti ispunjavaju određene uslove kao što su redovno plaćanje doprinosa za zaposlene, kvalitet proizvoda i kvalitet usluga. Zanimljivo je da su preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom koja dobijaju značajnu finansijsku podršku od strane države istovremeno i ona preduzeća koja najčešće naglašavaju problem nedostatka državne podrške. Uz ostale probleme, ta preduzeća navela su i nedostatak novca i opreme, zastarelu opremu, neadekvatan pravni okvir, teškoće u pristupu tržištu i neadekvatnu ponudu radne snage.

4.5. Agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća

Evropska agencija za rekonstrukciju uspostavila je 2001. godine program donacija za podršku i razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva. I Republika Srbija donela je 2001. *Zakon o Agenciji za razvoj malih i srednjih preduzeća*. Ovim Zakonom rešena su pitanja koja se odnose na status Nacionalne agencije i regionalnih agencija, kao i njihovih osnovnih ciljeva i finansijskih aranžmana. Agencija je pravno lice i radi u skladu sa propisima kojima su regulisane javne usluge. Odluku o formiranju regionalnih agencija donose Vlada i nadležno resorno ministarstvo, odnosno Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja.

Osnivanjem agencija promovise se princip partnerstva javnog sektora, privatnog sektora i nevladinog sektora. Osnovane su u formi društava sa ograničenom odgovornošću. Ta pravna forma izabrana je zato što nijedna druga pravna forma ili oblik organizacije ne mogu istovremeno imati neprofitnu orijentaciju i pravna lica kao osnivače. Neprofitna orijentacija agencija utvrđena je u njihovim statutima, kao i u odredbama koje se odnose na ograničenja u pogledu ostvarivanja prihoda i raspodele dobiti.

Agencije pružaju različite vidove podrške fizičkim licima i malim i srednjim preduzećima: organizuju konferencije i sajmove, sprovode stručnu obuku sa ciljem izgradnje kapaciteta za zapošljavanje i samozapošljavanje, pružaju administrativnu i pravnu pomoć preduzećima i preduzetnicima, i sprovode niz drugih aktivnosti. Osam od deset agencija ima i aktivnosti orijentisane na ostvarivanje prihoda: obuku, konsultantske usluge, izradu biznis planova za mala i srednja preduzeća, kao i pravnu pomoć za preduzeća. Prihodi ostvareni od ovih aktivnosti raspodeljuju se za troškove redovnog održavanja, unapređenje uslova rada i edukaciju i obuku zaposlenih.

Iako nisu primarne ciljne grupe korisnika za agencije, ugrožene kategorija stanovništva uključene su u različite programe. U toku protekle godine, nekoliko agencija organizovalo je radionice za pokretanje biznisa: četiri agencije za romsku populaciju i dve agencije za lica sa invaliditetom za oko 80 ljudi; tri agencije održale su obuku za preko 1.000 izbeglica i IRL; a 20 izbeglica i IRL prošli su programe stručne prekvalifikacije. Oko 500 lica koja primaju socijalnu pomoć prošla su obuku za pokretanje biznisa, u organizaciji samo jedne agencije. Izvestan broj agencija sprovodi i programe za mlade bez radnog iskustva: 675 bili su korisnici programa za pokretanje biznisa i gotovo 300 su dobili pomoć u pripremi dokumentacije za zajmove. Obuka za pokretanje biznisa održana je za više od 1.000 nezaposlenih lica sa preko 45 godina starosti (od kojih su 200 žene).

Sve agencije podržane su od strane različitih zainteresovanih strana i dobile su prostor od lokalnih vlasti ili lokalnih institucija. Pet od ovih agencija dobija podršku od lokalnih medija u vidu promocije programa i aktivnosti, samo jedna ima „sigurno tržište“ za pružanje obuke i konsultantskih usluga lokalnim vlastima, a pet podržavaju međunarodne organizacije u vidu novčanih ili nenovčanih doprinosa. Agencije u dva slučaja obavljaju prihodovne aktivnosti u saradnji sa lokalnim vlastima, u dva slučaja sa NVO, i u šest slučajeva nezavisno ili gotovo nezavisno. Ako se uporede upravna tela agencija u čijim upravnim odborima učešće ima po jedan predstavnik lokalne zajednice, jasno je da agencije imaju veoma dobre kapacitete za povezivanje.

Agencije se finansiraju iz različitih izvora. Tri se gotovo u potpunosti oslanjaju na sopstvene prihode, četiri najveći deo svojih prihoda dobijaju u vidu donacija od međunarodnih organizacija, a dve podršku dobijaju prevashodno iz lokalnog i republičkog budžeta.

4.6. Poslovni inkubatori

Vlada Republike Srbije prepoznala je značaj poslovnih inkubatora i usvojila Akcioni plan za podršku malim i srednjim preduzećima, kao i *Strategiju razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva*, kojom je definisan okvir za razvoj inkubatora. U poslednjih nekoliko godina uspostavljen je veliki broj dobrih inicijativa, ali je samo nekoliko bilo uspešno.

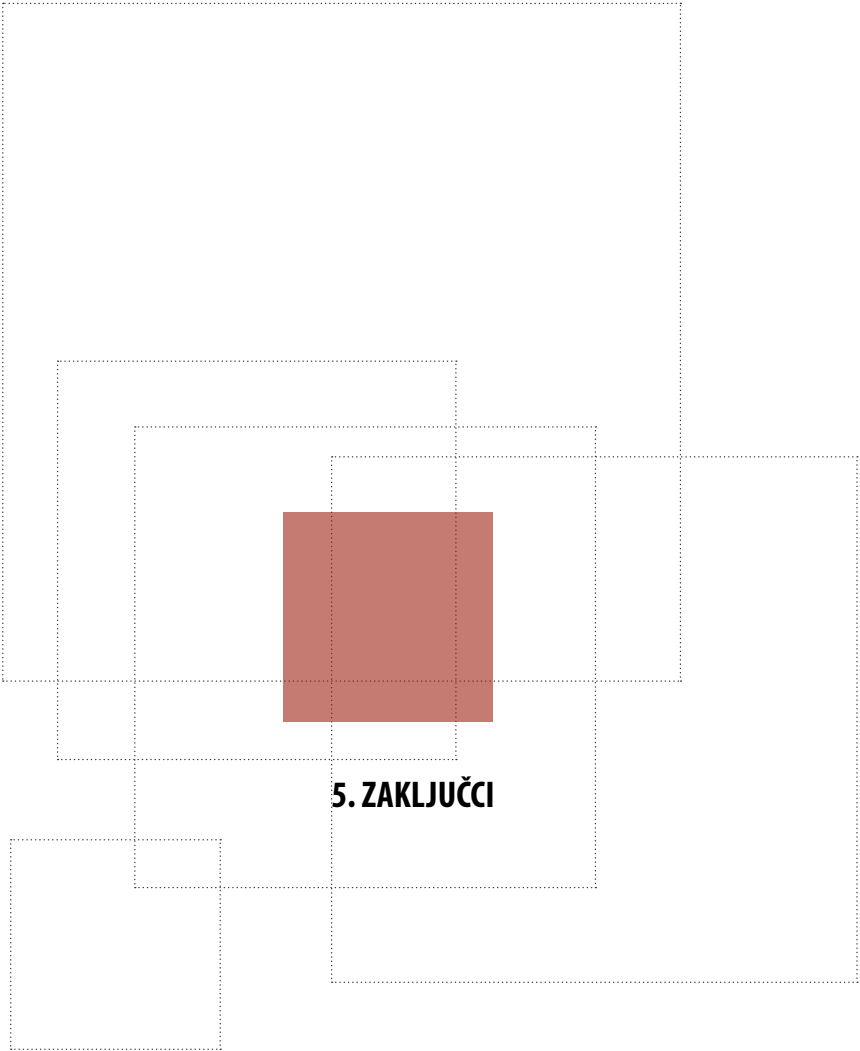
Svi trenutno aktivni inkubatori (osim jednog) osnovani su u poslednje tri godine, i to u partnerstvu NVO, lokalnih institucija i profitnih preduzeća. Zapošljavaju 20 lica i u njihovim prostorijama nalazi se 76 malih biznisa. Najčešći kriterijum na osnovu kojeg se vrši izbor preduzeća koja će biti smeštena u prostorijama inkubatora predstavlja inovativan i održiv biznis plan. U izboru preduzeća, inkubatori se ne fokusiraju posebno na ugrožene kategorije društva, osim u jednom slučaju u kojem je prioritet dat preduzećima koja zapošljavaju lica sa invaliditetom. I pored toga, korisnici inkubatora su: četiri izbeglice i/ili IRL, mladi bez radnog iskustva i lica preko 45 godina starosti koji su izgubili posao u procesu restrukturiranja preduzeća. Nažalost, ni u jednom od pet aktivnih inkubatora nije bilo žena.

Poslovni inkubatori svojim korisnicima pružaju različite vidove podrške: prostor, administrativne usluge, obuku, savetovanje, rad sa mentorima i praćenje, pomoć u promotivnom aktivnostima i u nekim slučajevima i tehničku podršku u vidu proizvodnih postrojenja i alata. Inkubatori su podržani sredstvima iz različitih fondova, ali ostvaruju i deo sopstvenih prihoda od izdavanja prostora pod zakup svojim korisnicima po povoljnim cenama, i od usluga savetovanja i obuke koje pružaju korisnicima, lokalnim vlastima, lokalnim institucijama i profitnim preduzećima. Prihodi se raspodeljuju za troškove održavanja, uključujući i plate zaposlenih, a u dva slučaja za programe razvoja preduzetništva.

Podršku od lokalnih vlasti i međunarodnih organizacija inkubatori dobijaju u vidu obezbeđenog prostora, kao i novčanih i nenovčanih donacija. Najvažnije odluke donose upravni odbori, koji kooptiraju sa raznim predstavnicima lokalne zajednice. Dva od ispitanih inkubatora oslanjaju se gotovo u potpunosti na sopstvene prihode, dok se tri finansiraju uglavnom sredstvima Vlade, a jedan sredstvima međunarodnih organizacija. Tri inkubatora naglasila su da je najveći problem koji imaju nedostatak prostora ili neadekvatan prostor.

Vlada je nedavno iz Nacionalnog investicionog plana (NIP) dodelila izvesna sredstva za projekte osnivanja poslovnih inkubatora. Međutim, čini se da su se dva takva pokušaja pokazala neuspešna. Jedan se odnosi na poslovni inkubator za koji je planirano da bude osnovan u velikom proizvodnom preduzeću „Krušik“. Deo programa namenjen je rekonstrukciji prostora u preduzeću kako bi se stvorila mogućnost da se tu smeste novi biznisi. Građevinski troškovi procenjeni su na 11 miliona dinara (oko 134.146 evra) i dodeljena su sredstva iz NIP-a. Međutim, na osnovu kasnijih i realističnijih procena, procenjeno je da će građevinski troškovi iznositi 41 milion dinara i, kao rezultat toga, projekat je stopiran, a očekuje se da će tih 11 miliona dinara biti vraćeno u fond NIP-a. Drugi neuspešan primer predstavlja Smederevska Palanka. Nakon što je iz NIP-a odobreno osam miliona dinara, lokalne zainteresovane strane zaključile su da lokalni kontekst nije adekvatan poslovni inkubator, i predložile promenu projekta.

Ima i slučajeva neuspešnih pokušaja da se inkubatori održe posle osnivanja. Nekoliko inkubatora u Nišu zatvoreno je ili će ubrzo to biti. Ovo pokazuje da postoji potreba da različite zainteresovane strane podrže inkubatore i posle njihovog osnivanja, a naglašava i potrebu da inkubatori dobiju mogućnost da sami nabave finansijska sredstva za svoj rad i da razvijaju nova preduzeća.

5. ZAKLJUČCI

5. ZAKLJUČCI

Institucionalni okvir za socijalnu ekonomiju i posebno za socijalno preduzetništvo u Srbiji nije definisan i uspostavljen. Osim toga, ova dva koncepta uopšte se ne pominju u Zakonu i u većini, ako ne i u svim slučajevima, nadležni akteri nisu sa njima upoznati. Na primer, velika većina NVO nije upoznata sa ovim konceptom i, kao rezultat toga, nije u mogućnosti da iskoristi ovu priliku i primeni jedan više preduzetnički pristup ostvarenju sopstvenih socijalnih ciljeva.

Međutim, u Srbiji, i pored nepovoljnog pravnog, ekonomskog i institucionalnog okvira, socijalna ekonomija ipak postoji. Socijalno preduzetništvo u Srbiji trenutno postoji u formi pojedinačnih inicijativa kojima se rešavaju problemi nezaposlenosti i socijalne izopštenosti u pojedinačnim slučajevima (1,1% ukupnog broja zaposlenih). Dominantan oblik socijalnih preduzeća u Srbiji predstavljaju zadruge, pri čemu se u toj kategoriji najčešće pojavljuju poljoprivredne zadruge. Broj udruženja građana za koja se može smatrati da su socijalna preduzeća veoma je mali, u velikoj meri zbog teškoća koje proizlaze iz neadekvatnog pravnog okvira. Nova tržišta za socijalna preduzeća su u razvoju, iako su – posebno u oblasti socijalnih usluga, poljoprivrede i ruralnog razvoja – prilično ograničenog obima.

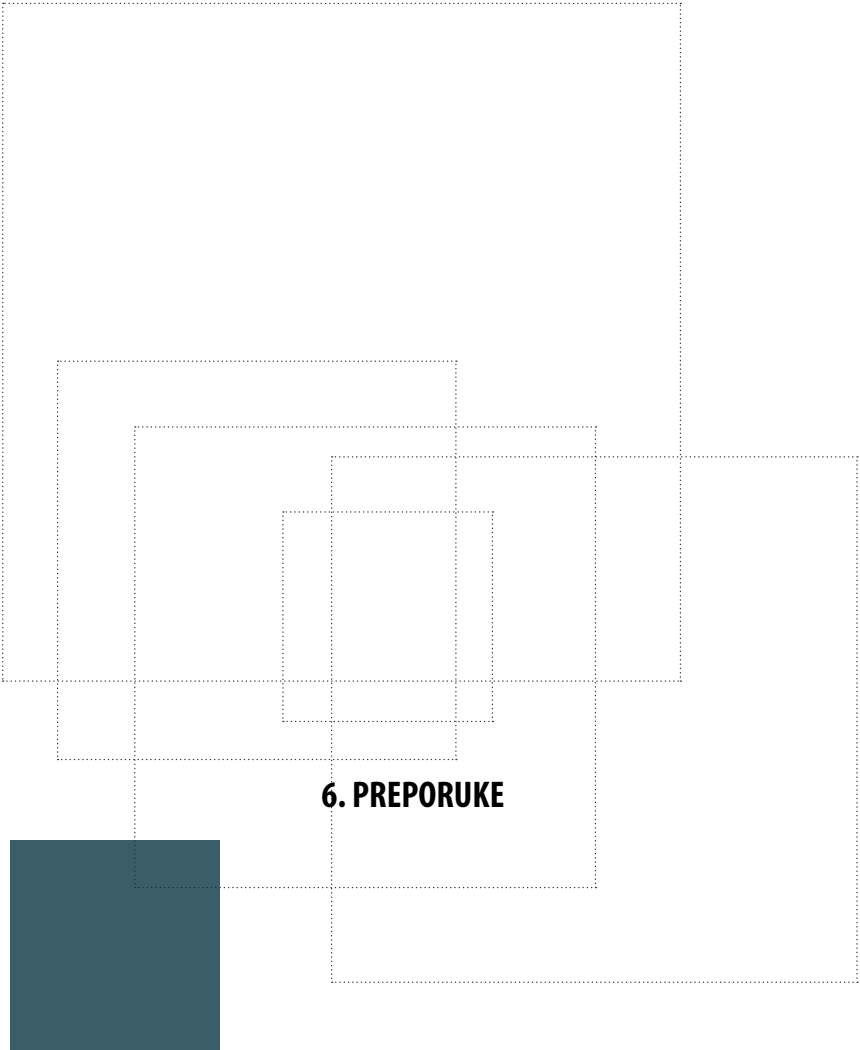
Ova studija predstavlja prvi cenzus i sistematsko istraživanje strukture, funkcija, problema, potencijala i prepreka u sektoru socijalnih preduzeća u Srbiji. Osnovni rezultati mapiranja pokazali su da je sektor socijalnih preduzeća heterogen i da ga sačinjavaju šest osnovnih tipova organizacija koje imaju različite socijalne ciljeve, aktivnosti, tržišne niše, rezultate na tržištu i modele socijalne integracije. Regionalna distribucija pokazuje da je koncentracija socijalnih preduzeća neznatno veća u regionu Vojvodine negu u Beogradu i Centralnoj Srbiji. Međutim, ako se izuzmu poljoprivredne zadruge, koncentracija socijalnih preduzeća veća je u Centralnoj Srbiji.

U sektoru socijalnih preduzeća u Srbiji postoji velika raznovrsnost socijalnih funkcija, kako u formama orijentisanim na samopomoć, tako i u onima koje su orijentisane na socijalne ciljeve. Udruženja građana orijentisana na određene ugrožene kategorije društva razvila su se kao odgovor na rastuće socijalne potrebe i probleme socijalne inkluzije. U poslednje vreme počeo je da raste broj onih koja su orijentisana na zaštitu životne sredine i lokalni razvoj – i to pre svega u

nerazvijenim područjima. Čini se da nepopularni imidž zadruga, nasleđen iz socijalističkog perioda, polako bleedi, budući da je veliki broj ispitanika prepoznao i njihove prednosti (tehnička podrška, pristup tržištu, solidarnost, itd.). Međutim, za razliku od aktivnih zadruga tradicionalnog oblika (npr. poljoprivredne, omladinske i zanatske zadruge), broj modernih zadruga na novim tržištima i dalje je mali. Osim NVO, zadruga i preduzeća za zapošljavanje lice sa invaliditetom, pojavili su se i drugi oblici socijalnih preduzeća kao što su zavisna spin-off preduzeća, agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća i poslovni inkubatori.

Odlučivanje u socijalnim preduzećima je autonomno, barem u onom najužem smislu koji podrazumeva nezavisnost od vlasničkih interesa i direktnih intervencija države. Socijalna preduzeća dobijaju podršku u različitim oblicima i od različitih aktera, ali najveći udeo u njoj čine novčane i nenovčane donacije. To pokazuje da je veliki broj socijalnih preduzeća u nepovoljnom položaju, budući da njihovi ciljevi delimično zavise od interesa donatora. Prihodi ostvareni od tržišnih delatnosti uglavnom se troše na održavanje organizacije i novi proizvodni ciklus, a ne na razvoj organizacije i postizanje socijalnih ciljeva. Ovo pak pokazuje da sektor socijalnih preduzeća trenutno više karakteriše „ekonomija preživljavanja“, nego „razvojna i inovativna ekonomija“.

Dva najčešća problema sa kojima se suočavaju socijalna preduzeća su nedostatak novca i nepovoljan pravni okvir. Postoji i izvestan broj drugačijih problema, ali se oni razlikuju u zavisnosti od tipa organizacije.

6. PREPORUKE

6. PREPORUKE

a. Promovisati ulogu socijalnih preduzeća i povećati stepen svesti o njihovom značaju i potencijalima

Imajući u vidu da su koncepti socijalne ekonomije i socijalnog preduzetništva nepoznati, promovisanje njihove uloge u razvoju zajednice i otvaranju novih radnih mesta trebalo bi da bude prioritet svih zainteresovanih strana. Potencijal ovog sektora trebalo bi naglasiti širenjem saznanja o rezultatima postignutim u ovom sektoru u starijim članicama Evropske unije i zemljama u tranziciji u regionu Istočne Evrope. Znanje o dobrim praksama i najnovijim trendovima u oblasti lokalnog i seoskog turizma (koji podrazumevanju kombinaciju različitih lokalnih resursa i uključuju nekoliko ugroženih kategorija), kao i socijalnih usluga u Srbiji, takođe bi trebalo unaprediti.

Podizanje stepena svesti o značaju i potencijalima socijalnih preduzeća kod relevantnih organizacija, kao što su NVO, moglo bi da se organizuje preko mreža udruženja ili organizovanjem seminara i okruglih stolova za učesnike iz baze podataka koja je razvijena u toku istraživanja za ovo mapiranje. Promovisanje socijalnih preduzeća i posebno zadruga kao oblika kolektivnog samozapošljavanja može se izvršiti u okviru aktivnih mera zapošljavanja preko NSZ-a, dok se promovisanje konceptata modernih poljoprivrednih zadruga među poljoprivrednicima, pre svega u nerazvijenim regionima, može postići preko udruženja poljoprivrednika i zadružnih saveza.

Ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja i Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu trebao bi da promovišu koncept socijalnih preduzeća preko lokalnih samouprava, NSZ-a i lokalnih filijala NSZ-a, privrednih komora, mreže agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća, mreže zadružnih saveza i mreže udruženja građana.

b. Podržati širenje primera najbolje prakse u oblasti lokalnih inicijativa za ugrožene kategorije društva

Kako bi širenje informacija o najboljim praksama u oblasti lokalnih inicijativa bilo uspešno, informacije se posebno moraju prilagoditi pojedinim ugroženim kategorijama društva, i sa svakom od kategorija mora se raditi posebno. Važno je i da se među postojećim i potencijalnim socijalnim preduzećima promovišu nove mogućnosti na tržištu. U okviru ovoga trebalo bi organizacijama socijalnih preduze-

ća omogućiti da prepoznaju i razviju delatnosti na tržištima socijalnih usluga koja su već prepoznata od strane privatnog sektora. Bilo bi korisno uvesti priznanje najbolje prakse koje bi se dodeljivalo najuspešnijem socijalnom preduzeću.

c. Stvaranje povoljnijeg institucionalnog okvira za socijalna preduzeća

U procesu stvaranja prepoznatljivijeg profila socijalnih preduzeća, trebalo bi preduzeti i niz različitih mera u cilju stvaranja povoljnijeg institucionalnog okvira. Sprovođenje institucionalnih reformi značajnog obima obuhvata i velike mogućnosti za formulisanje i uvođenje elemenata koji bi mogli da podrže razvoj socijalnih preduzeća. Ministarstvo rada i socijalne politike i Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja trebalo bi da poboljšaju pravni okvir stvaranjem povoljnijeg ambijenta za razvoj socijalnih preduzeća. To bi podrazumevalo manje intervencije u već postojećim zakonima, insistiranje na bržem usvajanju zakona o udruženjima građana i o zadrugama, sinhronizaciju zakona iz perspektive socijalnih preduzeća i moguću formulaciju posebnog zakona o socijalnim preduzećima.

d. Stvaranje povoljnijeg poreskog okvira za socijalna preduzeća

Stvaranjem povoljnog poreskog okvira mogao bi se u mnogome rešiti jedan od najozbiljnijih problema koje navode socijalna preduzeća, a to je finansijska slabost. Trenutno, NVO i zadruge plaćaju porez na dobit kao i sva druga preduzeća, iako bi ih trebalo stimulisati i dati im poreske olakšice bar u prvom periodu nakon osnivanja. Međutim, ovo bi trebalo osmisliti veoma pažljivo, budući da su profitne organizacije već demonstrirale kako su spremne da se, da bi izbegle svoje obaveze, netačno predstavljaju kao organizacije trećeg sektora.

e. Razvoj novih programa podrške za razvoj socijalnih preduzeća

Donatori bi trebalo da uspostave nove programe podrške koji bi direktno podržavali socijalno preduzetništvo. Ovi naponi trebalo bi posebno da budu usmereni na pružanje pomoći socijalnim preduzećima u formi NVO u razvoju snažnijih preduzetničkih i socijalnih ciljeva i aktivnosti koje će biti ekonomski održive. Lokalne zajednice, institucije i kompanije takođe mogu da pomognu socijalnim preduzećima, kupovinom njihovih proizvoda i usluga, barem u početnoj fazi nakon osnivanja.

f. Podržati socijalna preduzeća koja zapošljavaju pripadnike ugroženih kategorija društva

Uloga partnerstva javnog i privatnog sektora od ključne je važnosti za grupe i pojedince koji se suočavaju sa teškoćama u pogledu pristupa tržištu rada. Centralne i lokalne institucije trebalo bi da obezbede podsticaje kako za profitne, tako i za neprofitne organizacije koje zapošljavaju ova lica. Ti podsticaji treba da budu jasno definisani i treba da uključuju ciljeve, aktivnosti i vremenske rokove.

Programi NSZ-a za nezaposlene trebalo bi da uključe i opciju socijalnog preduzetništva. Kolektivno samozapošljavanje trebalo bi da se uvede kao jedna od opcija kroz socijalne i druge oblike zadruga. Na taj način, početni kapital bio bi veći ako bi se pojedini grantovi objedinili, a članovi bi mogli da se obučavaju zajedno. Ovaj program mogao bi da bude odlično rešenje za otpuštene radnike koji će dobiti paket otpremnine i koji su već osposobljeni za neku vrstu posla. Mogao bi da se koristi i za nezaposlene žene preko 40 godina starosti koje bi mogle da se obuče i podrže za pružanje pomoći u kući ili za neke druge slične socijalne usluge. I konačno, ovaj program mogao bi da se usmeri na Rome koji se već formalno bave sakupljanjem otpada ali nisu zaštićeni ako rade nezavisno, kao i na druge ugrožene kategorije stanovništva.

Fond za socijalne inovacije (FSI) trebalo bi da deo sredstava usmeri u sektor socijalnih preduzeća radi promovisanja njihovog rada u oblasti socijalnih usluga i radi uvođenja standarda. Takođe, i centri za socijalni rad (CSR) trebalo bi da grade partnerstva sa socijalnim preduzećima koja su aktivna u oblasti socijalnih usluga, i da olakšaju njihov pristup tržištu informisanjem korisnika CSR-a o pružiocima usluga.

g. Povećanje kapaciteta uprave i jačanje mreža socijalnih preduzeća

Kapacitete zadružnih saveza za praćenje sektora zadruga trebalo bi povećati. Zadružni savezi trenutno rade uglavnom sa poljoprivrednim zadrugama, ali bi njihova uloga trebalo da bude aktivnija i da se proširi i obuhvati i ostale forme zadruga.

Agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća, privredne komore i CSR mogli bi da promovišu, drže obuku za samozapošljavanje i podrže programe kolektivnog samozapošljavanja. Mogli bi da se fokusiraju i na identifikaciju potencijalnih socijalnih preduzeća i pružanje obuke za preduzetničko osposobljavanje i druge vrste podrške.

h. Praćenje aktivnosti socijalnih preduzeća i njihov razvoj

Važan deo institucionalnog okvira predstavlja i praćenje sektora. Podaci o socijalnim preduzećima trebalo bi da se prikupljaju i čuvaju u jedinstvenoj bazi podataka. Informacije za bazu podataka mogle bi da se sakupe tako što bi se u formulare za registraciju udruženja građana i zadruga dodalo jedno pitanje o socijalnim preduzećima. Republički zavod za statistiku trebalo bi da prati sve najvažnije karakteristike sektora socijalnih preduzeća, uključujući i nacionalne komparativne informacije o ukupnom broju zaposlenih u ovom sektoru, udelu ovog sektora u BDP-u, broju zaposlenih lica iz ugroženih kategorija, itd.

i. Proučavanje evolucije socijalnih preduzeća u Srbiji

Neophodno je dalje istraživati kako bi se identifikovale prepreke za razvoj socijalnih preduzeća u nevladinom sektoru, kao i ispitati rad udruženja građana i zadruga koje pružaju usluge socijalne zaštite. Pored toga, zavisna spin-off preduzeća takođe predstavljaju zanimljivu temu za istraživanje i bilo bi korisno sačiniti studiju o njihovim različitim organizacionim modelima. Ove organizacije mogle bi da imaju koristi i od direktnih mera za promovisanje njihovog razvoja u Srbiji. I konačno, poljoprivredne zadruge, koje predstavljaju veliki deo socijalnih preduzeća u Srbiji, trebalo bi detaljno proučiti kako bi se ustanovilo da li zapravo propadaju ili napreduju.

Literatura

Bolčić, S. (2004), „Postsocijalistička transformacija i nove radne orijentacije: Srbija 1990–2003“, u: Milić, A. (ed.), *Društvena transformacija i strategije društvenih kategorija: svakodnevi život u Srbiji na početku milenijuma*, Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Beograd, str. 111–150.

Građanska inicijativa (2005), *Nevladin sektor u Srbiji*.

Pregled politike zapošljavanja u zemljama članicama Pakta za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi, Izveštaj za Srbiju, april 2006.

Galera, G. (2004), “The Evolution of the Co-operative Form: an International Perspective”, in: Carlo Boprzaga and Roger Spear (eds.), *Trends and Challenges for Co-operatives and Social Enterprises in Developed and Transition Countries* („Evolucija forme zadruga: međunarodne perspektiva”, u: Carlo Boprzaga i Roger Spear (eds.), *Trendovi i izazovi za zadruge i socijalna preduzeća u razvijenim zemljama i zemljama u tranziciji*), Edizioni 31, Trento.

Vlada Srbije (2002), *Izazovi reforme: studija o državnoj upravi u Republici Srbiji*.

Vlada Srbije i UNDP (2003), *Ocena prioriteta politike zapošljavanja Republike Srbije*.

Vlada Srbije (2003), *Strategija za smanjenje siromaštva*.

Vlada Srbije (2004), *Nacionalna strategija zapošljavanja*.

Vlada Srbije (2005), *Strategija razvoja socijalne zaštite*.

Vlada Srbije (2007), *Drugi izveštaj o napretku u sprovođenju Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji*, Beograd.

Vlada Srbije (2007), *Strategija za unapređenje položaja lica sa invaliditetom*, *Službeni glasnik*, br. 1/07.

Grupa 484 (2007), *Položaj izbeglica na tržištu rada i njihova inkluzija u aktivne mere zapošljavanja*.

Lazić, M. (2005), *Promene i otpori*, Filip Višnjić, Beograd.

Lišanin, M. (2005), *Reforma sistema socijalne zaštite sa aspekta finansiranja*, prezentacija na konferenciji Reforma socijalne politike: sa reči na dela, Beograd, 2005.

Milivojević, Z. (2006), *CIVICUS indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju*, Argument, Beograd.

Milivojević, Z. (2006), *Civilno društvo u Srbiji: ugnjetavano u devedesetim – traži legitimnost u 2000. godini: CIVICUS indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju*, CRNPS, Argument, Beograd.

Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku (2006), *Izveštaj o rezultatima praćenja – preduzeća za stručno osposobljavanje hendikepiranih lica*.

Centar za prava manjina (2005), *Romi i pravo na zdravstvenu zaštitu u Srbiji*, Beograd.

NVO Politička grupa (2001), *Treći sektor u Srbiji*, Centar za razvoj neprofitnog sektora, Beograd.

OECD (2005), *Background Report: The Social Economy as a Tool of Social Innovation and Local Development. The Social Economy in Central East and South East Europe: Emerging Trends of Social Innovation and Local Development* (Polazni izveštaj: socijalna ekonomija kao instrument za socijalne inovacije i lokalni razvoj. Socijalna ekonomija u Srednjoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi: novi trendovi u oblasti socijalnih inovacija i lokalnog razvoja), 22–24. septembar, Trento.

Republički biro za razvoj (2005), *Izveštaj o razvoju Srbije u 2005. godini*, Beograd.

Republički zavod za statistiku (2005), *Statistički godišnjak Srbije*, Beograd.

Republički zavod za statistiku (2006), *Opštine u Srbiji*, Beograd.

Romski informacioni centar (2007), *Položaj Roma na tržištu zapošljavanja u Šumadijskom okrugu*.

Projekat za reformu socijalne politike (2005), *Strategija razvoja socijalne zaštite: ključna pitanja u vezi finansiranja*, Beograd.

Republički zavod za statistiku Srbije (2003), *Statistički godišnjak*.

Republički zavod za statistiku Srbije (2004), *Anketa radne snage*.

Republički zavod za statistiku Srbije (2005), *Statistički godišnjak*.

Svetska banka (2006), *Serbia Social Assistance and Child Protection Note* (Izveštaj o socijalnoj pomoći i dečijoj zaštiti u Srbiji), Beograd.

UNDP (2006a), *National Vulnerability Report for Serbia* (Nacionalni izveštaj o ugroženosti za Srbiju).

UNDP (2006b), *Women's Position on the Labour Market in Serbia* (Položaj žena na tržištu rada u Srbiji) – u pripremi.

UNDP (2006d), *The Role of Social Enterprises in Employment Generation in CEE and the CIS – National Study in Serbia* (Uloga socijalnih preduzeća u stvaranju zaposlenja u Srednjoj i Istočnoj Evropi i zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza).

UNDP-BRC (2006c), *Study on Promoting the Role of Social Enterprises in CEE and the CIS Initial Overview Study – EMES European Research Network*.

Svetska banka (2006), *Serbia: Labour Market Assessment* (Srbija: Ocena tržišta rada).

Živković, J. (ed.) (2005), *Izazovi dekade Roma*, Bahtalo drom, Niš.

Lista tabela, grafikona, slika i studija slučaja

Tabela 1: Socijalna preduzeća koja pružaju socijalne usluge

Tabela 2: Primeri i klasifikacija radne integracije u socijalnim preduzećima u nekim zemljama

Tabela 3: Mapiranje ishoda

Tabela 4: Sektor socijalnih preduzeća po tipovima organizacija

Tabela 5: Vreme osnivanja socijalnih preduzeća

Tabela 6: Vreme osnivanja organizacija socijalnih preduzeća

Tabela 7: Regionalna distribucija socijalnih preduzeća

Tabela 8: Regionalna distribucija socijalnih preduzeća (bez poljoprivrednih zadruga)

Tabela 9: Regionalna distribucija registrovanih i aktivnih zadruga

Tabela 10: Broj zaposlenih u sektoru socijalnih preduzeća

Tabela 11: Izvori prihoda socijalnih preduzeća (bez zadruga i preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom)

Tabela 12: Udruženja građana po osnovnom cilju/svrsi

Tabela 13: Najveći problemi socijalnih preduzeća u formi udruženja građana

Tabela 14: Zadruge po vremenu osnivanja

Tabela 15: Najveći problemi koje navode omladinske zadruge

Grafikon 1: Socijalni ciljevi udruženja građana, agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća i poslovnih inkubatora

Grafikon 2: Udruženja građana – aktivnosti kojima se ostvaruju socijalni ciljevi

Grafikon 3: Razlozi navedeni za osnivanje zadruga

Grafikon 4: Navedene prednosti zadruga

Grafikon 5: Distribucija socijalnih preduzeća po delatnostima od koji ostvaruju prihode

Grafikon 6: Distribucija zaposlenih u sektoru socijalnih preduzeća

Grafikon 7: Broj lica iz ugroženih kategorija zaposlenih u socijalnim preduzećima

Grafikon 8: Broj lica iz ugroženih kategorija društva koji su članovi zadruga

Grafikon 9: Različiti vidovi podrške i procenat preduzeća koja primaju datu podršku

Grafikon 10: Distribucija prihoda od prihodnih delatnosti

Grafikon 11: Najčešći problemi koje navode socijalna preduzeća (%)

Slika 1: Regionalna distribucija socijalnih preduzeća

Slika 2: Razlika između broja registrovanih i broja aktivnih poljoprivrednih zadruga

Okvir 1: Ženska zadruga „Polet“

Okvir 2: IDA – selo Rudno

Okvir 3: „Ekoservis“ – Beograd

Okvir 4: „Koloseum“ – interno zavisno preduzeće Udruženja hendikepiranih lica

Lista zakona i strategija

Zakon o zadrugama

Zakon o zapošljavanju

Zakon o zapošljavanju i osiguranju u slučaju nezaposlenosti

Zakon o Agenciji za razvoj malih i srednjih preduzeća (2001)

Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva

Skraćenice

AP	autonomna pokrajina
APR	Agencija za privredne registre
ARS	Anketa radne snage
CEE	Centralna i Istočna Evropa
CIS	Zajednica nezavisnih država
CSR	Centar za socijalni rad
FSI	Fond za socijalne inovacije
IDA	Udruženje za razvoj ibarske doline
IRL	interno raseljena lica
NIP	Nacionalni investicioni plan
NSZ	Nacionalna služba zapošljavanja
NVO	nevladina organizacija
PDV	porez na dodatu vrednost
SPRI	Socijalna preduzeća za radnu integraciju
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj

Naziv publikacije:
Mapiranje socijalnih preduzeća u Srbiji

Autori:
dr Slobodan Cvejić
dr Marija Babović
Olivera Vuković

Izdavač:
Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) Srbija

Recenzenti:
mr Danilo Vuković
dr Natalija Bogdanov
Svetlana Lukić
dr Sreten Vujović

Lektura:
Ivanka Andrejević

Grafički dizajn:
Olivera Batajić

Štamparija:
Standard 2 SDR

Tiraž: 300

ISBN 978-86-7728-105-2

Beograd, 2009.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

005.342:364-3(497.11)

ЦВЕЈИЋ, Слободан, 1965-

Mapiranje socijalnih preduzeća u Srbiji /
Slobodan Cvejić, Marija Babović, Olivera
Vuković. - Beograd : Program Ujedinjenih
nacija za razvoj (UNDP) Srbija, 2009 (Beograd
: Standard 2). - 92 str. : graf. prikazi,
tabele ; 19 cm

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija: str.
95-97.

ISBN 978-86-7728-105-2

1. Бабовић, Марија, 1963- [аутор] 2.
Вукови, Оливера, 1974- [аутор]
а) Социјална предузећа - Предузетништво - Србија
COBISS.SR-ID 156376332

